

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ
ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 809.155. 0 + 802. 0
ТКБ 81.2 Тоҷ+ 81.2 Анг
0 - 63

Орзузода Парвина Ҷамолидин

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ
САБАБ ВА НАТИҶА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА
АНГЛИСӢ**

Автореферати
диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои
филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии
муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

Душанбе – 2025

Кори диссертатсионӣ дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Каримов Шухрат Бозорович, доктори илмҳои филологӣ, директори Муассисаи давлатии таълимии «Мақтаби Президентӣ барои кӯдакони болаёқат дар ноҳияи Данғараи вилояти Хатлон»

Муқарризони расмӣ:

Мухторов Зайниддин Мухторович – доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори филиали Донишкадаи рушди менечменти Сингапур дар Душанбе
Раҳмонова Дилрабо Искандаровна, номзади илми филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи тоҷик ва забонҳои хориҷии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ҳимояи диссертатсия санаи 27-уми сентябри соли 2025, соати 13:00 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA-036 назди Донишгоҳи баналмиллалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода бо суроғаи 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, маҷлисгоҳи Шурои олимон баргузор мегардад.

Бо мухтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.ddzt.tj ва дар китобхонаи илмӣ Донишгоҳи байналмиллалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ва тавассути сомонаи www.ddzt.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи « » _____ 2025с. ғаристода шуд.

Котиби илмӣ Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент

Ҳасанова Ш. Р.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Кори диссертационӣ доир ба таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои тоҷикиву англисӣ омода гардида, дар он хусусиятҳои сохториву маъноӣ, воситаҳои асосии алоқаи тобеъ ва тобишҳои гуногуни маъноҳои иловагии навиҳои зикргардидаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мавриди таҳқику пажӯҳиш қарор гирифтаанд.

Забон воситаи асосии муоширати байни инсонҳо ба ҳисоб рафта, дар он роҳи тайкардаи халқу миллат таҷассум мегардад ва он дар ҷомеа нақши асосиро иҷро намуда, муаррифгари қавму миллатҳои гуногуннаҷод ба ҳисоб меравад, ки тавассути он метавон бо расму оин ва фарҳанги миллатҳои гуногун шиносӣ пайдо намуд. Дар шароити глобализатсия ва бархӯрди фарҳангҳо ҳифз ва пойдории забони миллии дар ҷойгоҳи аввал истода, барои рушду такомули он корҳои шӯёне ба сомон расонида истодаанд. Яке аз ин корҳо муқоисаи забони модарӣ бо забонҳои дигари аз рӯи оилаи забонҳо хешу табор маҳсуб меёбад, ки аини замон таваҷҷуҳи кулли забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст, зеро ҳамасола Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Мӯҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон дар пайёмҳои худ зарурати омӯзиши забонҳои хориҷиро таъкид намуда, ёдрас менамоянд, ки ҳар як инсони комилҳуқуқ бояд на камтар аз ду забони хориҷиро аз худ намояд.

Барои омӯзиши муқоисавии қисмати наҳви забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ, ки аз рӯи сохтори морфологӣ ба гурӯҳи забонҳои хиндуаврупоӣ дохил мешаванд, ташаққул додани пажӯҳишҳои қиёсӣ, ки ба масъалаҳои гуногуни савтиёт, луғат ва сарфу наҳви забонҳои муқоисашаванда пайвастагӣ дошта, аз ҷиҳати сохту таркиб хеле гуногун мебошанд, аини замон хеле мубрам маҳсуб меёбад. Масъалаи мазкур зарурат ба миён овард, ки сохтори наҳви забони тоҷикиро бо забони англисӣ таҳлилу таҳқиқ намуда, умумияту фарқияти онҳоро аз лиҳози сохтору таркиб, маъно ва вазифаҳои грамматикӣ дар муқоиса нишон диҳем.

Таҳлили ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар қисмати наҳви забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зеро ин мавзӯ дар забоншиносии муосир то ба ҳол

ҳалли худро наёфтааст ва дар ин бора андешаҳои гуногун вучуд доранд. Аз ҷумла, имрӯз андешае ба вучуд омадааст, ки гӯё дар сохтори грамматикаи забони тоҷикӣ ҷумлаи пайрави натиҷа мавҷуд нест. Ин масъала аз ноогоҳии тарафдорони ин андешаи нодуруст ва аз сарчашмаҳои таърихӣ ва таърихи пажӯҳиши ҷумлаҳои мураккаби тобё ба миён омада, доман паҳн намудааст. Дар мавриди вучуд доштани ҷумлаи пайрави натиҷа муҳаққиқ Вочидалии Мучмалӣ андешаи худро ба таври зайл баён намудааст: «Чаҳорум, он ки аз каломӣ мо баъд зоида ҳосил шавад ва онро натиҷа гӯянд, чунон ки гӯем «Ибодат ва парҳезгорӣ мучиби начоти укбо аст». «Мучиби начоти укбо» натиҷа аст [5, с.312].

Таҳлил ва таҳқиқи хусусиятҳои дастурии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, тавассути баррасии вижагиҳои он паҳлуҳои гуногуни қабатҳои дастурии забонҳои муқоисашавандаро муайян ва мушаххас намудан имконпазир мегардад. Албатта, дар забоншиносии умумӣ, аз ҷумла, дар забоншиносии кишварҳои Аврупо ва Россия роҷеъ ба мавзуи мазкур қорҳои зиёде ба анҷом расидааст, ки баъзе аз қисматҳои он ҳалли худро пайдо намудаанд.

Қобили зикр аст, ки то ба ҳол таҳқиқоти мукамал ё алоҳидае рӯйи қор наомадааст, ки мавзуи мазкурро аз назари қиёс дар забонҳои мавриди таҳқиқ пурра фаро гирифта бошад. Гарчанде масоили марбут ба ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар алоҳидагӣ таҳқиқ шуда бошанд ҳам, вале аз нуқтаи назари забоншиносии муқоисавӣ он аввалин маротиба дар рисолаи мазкур мавриди баррасӣ ва таҳқиқи илмӣ қарор гирифтааст, ки аз мубрамияти мавзуи рисолаи мазкур гувоҳӣ медиҳад.

Бо вучуди ин, дар забоншиносии тоҷик ба омӯзиш ва таҳқиқи ҷумлаҳои мураккаб аз охири солҳои 40-уми асри XX ва баъдан аввалин маротиба донишмандони тоҷик, аз ҷумла, Б. Ниёзмӯҳаммадов [1960; 1962], Ш. Ниёзӣ [1946], Н. Маъсумӣ [1949; 1959], Ҳ. Ҳусейнов [1960], Д. Тоҷиев [1971], Ш. Рустамов [1964], Ф. Зикриёев [1970; 1984], К. Қаландаров [2004], Р. Асозода [2010], Д. Хоҷаев [2011; 2021] ва дигарон машғул гардидаанд.

Таҳқиқоти мо, ки дар доираи забоншиносии қиёсӣ пешниҳод гардидааст, бо як назари амиқу тозае дар илми забоншиносӣ, ки ҳадафи

аслии он дар муқоиса нишон додани дараҷаи таҳқиқи ҷумлаҳои пайравии сабабу натиҷаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад, бо тавсифу қиёси воҳидҳои мураккаби наҳви забонҳои мавриди таҳқиқ вобастагии қавӣ дорад.

Аз ин рӯ, таҳқиқи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ҳар яке аз онҳо аз рӯи пайдоиши генетикӣ ба оилаи гурӯҳҳои мухталиф мансуб мебошанд, феълан ҳеле мубрам ба ҳисоб рафта, метавонад баҳри шинохту баррасии забонҳои гурӯҳи эронӣ ва германи оилаи хиндуаврупоӣ мусоидат намояд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаи таҳқиқ ва таҳлили ҷумлаҳои пайравии сабаб ва натиҷа дар забоншиносии муосир яке аз мавзӯҳост, ки тӯли солиёни зиёд таваҷҷуҳи забоншиносону наҳвиносонро ба худ ҷалб намудааст. Аз натиҷаи омӯзиши асарҳои илмӣ роҷеъ ба ин мавзӯ бармеояд, ки сарчашмаи омӯзиши масъалаҳои гуногуни наҳви забонҳои тоҷикиву англисӣ ҳанӯз аз асрҳои миёна шуруъ гардида, то ба замони мо идома дорад.

Дар бораи ҷумлаҳои мураккаб донишмандони асримиёнагӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар ин маврид андешаҳои ҷолиб ва арзишманде баён намудаанд. Аз ҷумла, Абӯалӣ Ибни Сино дар робита бо категорияҳои мантиқии ҷумлаҳои мураккаб шарҳу тавзеҳоти ҷолибе ироа намудааст. Масалан, ӯ ҳангоми шарҳ додани қазияҳои шартӣ муттасил (васлшуда, ба ҳам часпида) ба мунфасил (ҷудошуда; фосиладор) мисоле овадааст, ки чунин аст: «Агар офтоб барояд, рӯз бувад». Аз рӯи таҳлил ва шарҳи мантиқии Абуалӣ ибни Сино бахши аввал ё ба таври дигар гӯем, ҷумлаи аввал «Агар офтоб барояд» ҷумлаи пайравии шартӣ буда, ҳиссаи дуюм «рӯз бувад» сарҷумла аст. Дар ҳақиқат, аз нигоҳи мантиқи калом амали ҷумлаи пайрав дар аввал буда, пас амали сарҷумла (яъне натиҷа аст) ба вуҷуд меояд. Ҳиссае, ки аз ҷиҳати сохтор мустақилият дорад, ҷумлаи асосӣ, яъне сарҷумла ба ҳисоб рафта, қисми дуюм ҷумлаи пайрав мебошад, ки ба сарҷумла тобеъ мешавад. Ҷолиби таваҷҷуҳ он аст, ки дар бораи шарҳи мантиқӣ ин ҷумларо Абуалӣ ибни Сино аз ҷиҳати дастурӣ нишон додааст. Масалан, роҷеъ ба ин масъала ӯ андешаи худро ба таври зайл тавзеҳ додааст: «Агар офтоб барояд, рӯз бувад» ду қазия аст: яке «офтоб барояд», дигаре «рӯз бувад», лекин лафзи шарт муқаддамро аз қазияи бибарад» [1, с.37].

Таҳлилу баррасии навъҳои алоҳидаи ҷумлаҳои пайрави ҳоли забони тоҷикӣ дар шакли мақола аз ҷониби нахвешиносии тоҷик Ҳ. Хусейнов [1960], Д. Тоҷиев [1964; 1966; 1971], Ш. Рустамов [1964а,б; 1968; 1979], Ф. Зикриёев [1968], М. Қосимова [1976], Б. Камолитдинов [1980], М. Мирзоева [2017], Д. Хоҷаев [2021], нашр шудаанд.

Таҳқику омӯзиш ва баррасии ҷумлаҳои мураккаб аз ҷониби англисшиносони рус ба монанди А. И. Смирнитский [1957], Ю. Р. Гепнер [1963], Б. С. Хаймович [1967], Л. Л. Иофик [1968], Б. А. Илиш [1971], Н. А. Кобрина [1986] ва дигарон рӯйи қор омадааст.

Пажӯҳиши ҷумлаҳои пайрави ҳол, ки дар заминаи муқоисаи забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ба анҷом расидааст, ба қалами муҳаққиқи тоҷик Н. Ш. Раҳмонова мансуб мебошад. Муҳаққиқ дар рисолаи хеш ба таҳлилу баррасии сохтори семантикии ҷумлаҳои мураккаби тобеш дар низоми наҳв дар заминаи забонҳои тоҷикиву русӣ ва англисӣ рӯ оварда, андешаҳои хешро дар шакли гурӯҳбандии навъҳои гуногуни ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои муқоисашаванда баён намудааст. Муаллиф дар чараёни таҳқиқ ба осори нависандагони тоҷику рус ва англис таъя намуда, ҷойгоҳи хешро роҷеш ба навъҳои ҷумлаи пайрав муайян намудааст.

Ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забоншиносии типологии тоҷику англис дар алоҳидагӣ мавриди таҳқику омӯзиш қарор нагирифтааст. Танҳо дар рисолаи илмӣ Н. Давлатов, ки дар мавзӯи «Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикиву англисӣ дар заминаи «Ёддоштҳо» – и устод С.Айни» таълиф гардидааст ва ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа яке аз ҷузъҳои он ба шумор мераванд, доир ба навъҳои мазкури ҷумлаи пайрав маълумоти мухтасар дода шудааст.

Аз нуқтаи назари мо, новобаста аз нашри мақолаву асарҳои нашргардида омӯзиши мавзӯи мазкур аз нигоҳи муқоиса дар алоқамандӣ бо осори ин ё он нависанда ба таври мушаххас ва муқоисаи он бо асарҳои дигар нависандагон ва муқоисаи онҳо бо забони адабиёти классикӣ ба омӯзишу таҳқиқи амиқи илмӣ эҳтиёҷ дорад. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтем, ки ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар алоҳидагӣ мавриди таҳқику баррасӣ қарор дода, вижагиҳои фарқкунандаи сохториву маъноии ин навъ ҷумлаҳои

мураккаби тобеъро аз навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрав дар забонҳои муқоисашаванда нишон диҳем.

Қобили қайд аст, ки мо дар чараёни пажухиши илмӣ – таҳқиқоти хеш бештар ба асарҳои тарҷумашудаи бадеӣ дар мисоли «Чейн Эйр»-и нависандаи англис Шарлотта Бронте, «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айний, «Пирамард ва баҳр»-и Эрнест Хемингвей ва дигарон таъя намудем. Асарҳои мазкур дар насри тоҷику англис асарҳои хеле пурмуҳтавою ғанӣ ба ҳисоб рафта дар онҳо масоили гуногуни муносибати ҷомеа, ашхоси гуногунмазҳабу гуногунакида арзёбӣ гардида, ба мавзуи пажухиши мо маводи ғаниву фаровоне пешниҳод менамоянд. Аз ин рӯ, интиҳоби мавзуи «Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ»-ро, ки аввалин маротиба дар забоншиносии типологии тоҷику англис дар алоҳидагӣ аз ҷиҳати таҳлилу ташреҳ ва муқоиса мавриди таҳқику пажухиш қарор мегирад мувофиқи мақсад шуморидем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои дар рисола баррасишуда бо барномаҳои мавзӯҳои таҳқиқотӣ – илмӣ ва равияи филологӣ робитаи қавӣ дошта, натиҷаҳои бадастомада дар тақмили барномаҳои муқарраргардидаи илмӣ-таҳқиқотӣ мусоидат менамояд. Мавзуи таҳқиқоти зикргардида як қисмати қорҳои илмӣ-таҳқиқоти кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айний ба шумор меравад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади асосии таҳқиқоти мавзуи номбурдaro таваҷҷуҳи махсуси муҳаққиқи диссертатсия роҷеъ ба хусусиятҳои дастурии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ, инчунин паҳлуҳои мукамал матраҳнашудаи навъҳои мазкури ҷумлаҳои пайрав ба миён овард. Мақсади асосии пажухиш, дар навбати аввал, таҳқиқ, омӯзиш ва таҳлилу муқоисаи хусусиятҳои фарқкунандаи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои мавриди таҳқиқ буда, онҳоро аз ҷиҳати сохт ва мазмуну вазифа омӯхта, мавқеъ ва ҷойи истеъмолии онҳо, мувофиқат ва мутобиқати онҳо бо сарҷумла, тарзи

ифода ва воситаҳои грамматикӣ алоқаи онро бо сарҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба мақсад нишон додан аст.

Вазифаҳои таҳқиқот пеш аз ҳама, муайян ва муқаррар намудани вижагиҳои сохторию услубӣ, таъйин ва муайян намудани баъзе хусусиятҳои дастурии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ, муайян намудани тавофут ва умумияти ин навъи ҷумлаҳо дар муқоиса муҳим маҳсуб меёбад. Барои ноил гардидан ба ҳадафи таҳқиқ, амали намудани чунин **вазифаҳо** ба инобат гирифта шудааст:

- ҷамъоварии маводҳои таҳқиқӣ роҷеъ ба ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар сарҷашмҳои забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- таҳқиқ ва ошкор намудани мавқеи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар низоми ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои муқоисашаванда;

- таъйин ва муқаррар намудани вижагиҳои сохтори наҳвӣи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда;

- муайян ва ошкор намудани мавқеи пайвандакҳо дар ташаккули таҳаввули ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда;

- таъйин намудани ҷойи пайвандакҳои муштараквазифа дар ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои мавриди таҳқиқ;

- нишон додани нақши калимаҳои ҳамнисбат ва интонатсия дар созмони ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои муқоисашаванда;

- тавсифи тобишҳои гуногуни маъноӣи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- ошкор сохтани умумият ва вижагиҳои фарқкунандаи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа аз навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Объекти таҳқиқот. Ба сифати объекти таҳқиқот вижагиҳои фарқкунандаи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои тоҷикиву англисӣ дар осори нависандагони тоҷику англис, аз ҷумла, «Ёддоштҳо» – и С. Айнӣ, «Ҷейн Эйр»-и Шарлотта Бронте, «Пирамард ва баҳр»-и Эрнест Хемингвей ва тарҷумаи онҳо ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ интиҳоб гардидаанд

Мавзуи (предмети) таҳқиқот. Омӯзиши хусусиятҳои сохториву маъноии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ буда, ҳангоми таҳқиқи муайян карда шуд, ки дар навиҳои мазкури ҷумлаҳои пайрав пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, интонатсия, мутобикати шаклҳои феълиро хабарӣ ҳамчун воситаи муҳими грамматикӣ ба шумор рафта, дар ташаккули таҳаввули навиҳои зикргардидаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ нақши муҳимро ба ҷой меоваранд.

Асосҳои назариявии таҳқиқоро осори донишмандони ватаниву хориҷӣ, ки барои заминаи асосҳои назариявии таҳлилу таҳқиқи нақши муҳимро ба ҷо овардаанд дар бар мегирад, ки самтҳои гуногуни забоншиносиро ташкил медиҳанд: аз ҷумла, Б. Ниёзмӯҳаммадов, Ш. Ниёзӣ, Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, Ҳ. Ҳусейнов, Ш. Рустамов, К. Қаландаров, Ф. Зикриёев, М. Қосимова, Б. Камолиддинов, С. Атобуллоев, Д. Ҳоҷаев, М. Мирзоева, С. Собирҷонов, М. Абдурахмонова, Р. Асозода, Н. Раҳмонова, А. Смирнитский, Б. Илиш, Ю. Р. Гепнер, Л. Иофик, Б. Хаймович, В. Л. Каушанская, Н. А. Кобрин, Д. С. Самедов, Е. В. Кротович, Н. С. Поспелов, С. Е. Крючков, Н. Н. Темиргалиева, Л. Ю. Максимов, Н. Широкова, Н. С. Черникова, И. Р. Чередниченко ва дигар муҳаққиқон дар ин самт нақши босазои ҳудудгузоштаанд.

Аз нигоҳи назариявӣ муҳаққиқи диссертатсия, асосан ба таҳқиқоти забоншиносони ватаниву хориҷӣ аз ҷумла, Н. Маъсумӣ, Ш. Рустамов, Д. Тоҷиев, А. Мамадназаров, Н. Раҳмонова, К. Усмонов, В. Виноградов, П. С. Пейсиков, М. А. Ганшина, Т. В. Ларина, Д. Н. Шмелов дар заминаи маводи як забон, инчунин муқоисаи як ё ду забон машғул гардидаанд. таъия намудааст, зеро забоншиносони номбурда ба таҳқиқи нахв ва ё паҷуҳиши муқоисавӣ дар заминаи маводи як забон, инчунин муқоисаи як ё ду забон машғул гардидаанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот мазкур дар он зоҳир мегардад, ки ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа аввалин маротиба дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар шакли таҳқиқи алоҳидаи илмӣ қарор гирифтааст. Дар диссертатсия бори нахуст вижагиҳои асосии тавсифҳои ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа, сохтор, қолабҳои ҷумласозии онҳо, таснифоти онҳо, хусусиятҳои сохториву маъноӣ,

воситаҳои грамматикӣ ва ифодаи тобишҳои гуногуни маъноҳои иловагии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикиву англисӣ мавриди баҳси илмӣ қарор гирифта, фарқияту умумияти онҳо дар муқоиса нишон дода шудааст. Илова бар ин, нақши вазифаҳои синтаксисии пайвандакҳо, воситаҳои ғайрипайвандакии алоқаи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа бо сарҷумла, вожаҳои ҳамнисбат, интонатсия, сермаъноии ин навъи ҷумлаҳо, таъвофути ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа аз дигар навъҳои ҷумлаи пайрав дар забонҳои муқоисашаванда ба риштаи пажӯҳиш даромадаанд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда

1. Ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа ҳамчун навъҳои махсус ва серистеъмоли ҷумлаҳои пайрав дар сарчашмаҳои забоншиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳисоб рафта, дар осори бадеӣ ва нутқи шифой ба таври фаровон истифода мешаванд. Асарҳои «Ҷейн Эйр» - и Шарлотта Бронте, «Пирамарл ва баҳр» - и Эрнест Хемингвей, «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айний аз ҷумлаи осори гаронбаҳое мебошанд, ки арзиши бузурги илмӣ ва бадеӣ доранд. Аз ин ҷиҳат забони асарҳои мазкур дорои матнҳои ҷолиб мебошанд, ки барои муайян намудан ва нишон додани умумиятҳо ва вивақиҳои фарқкунандаи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда ҳамчун ганҷинаи маводи арзишманд мусоидат менамоянд.

2. Ошкор сохтани хусусиятҳои сохториву маъноии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа паҳлуи дигари диссертатсияро фаро мегирад, ки бо мақсади дарёфти роҳҳои ташаккули ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда нишон дода шудааст. Ҳангоми таҳлил ва таҳқиқи сермаъноии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа муайян гардид, ки ин навъи ҷумлаҳои пайрав дар забонҳои мавриди таҳқиқ тобишҳои гуногуни маъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб, натиҷа, мақсад, ҳилоф, тарзи амал ва миқдору дараҷа ро ифода менамоянд ва муаллифи рисола онро бо як маҳорати хос нишон додааст.

3. Воситаҳои грамматикӣ, аз ҷумла, пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, интонатсия ва мутобиқати замон ва шаклҳои сифатӣ феълӣ барои созмони ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда нақши муҳимро ба ҷо оварда, барои муайян ва муқаррар намудани ин навъи ҷумлаҳои пайрав мусоидат менамоянд.

4. Ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои мавриди таҳқиқ танҳо тавассути пайвандаки «ки» ва гунаи англисии он «that» ва интонатсия тобеъ гардида, дар таркиби сарҷумлаи ин навъи ҷумлаҳои пайрав калимаҳои ҳамнисбат истифода намешаванд ва дараҷаи корбурди онҳо дар забонҳои муқоисашаванда аз масъалаҳои ба шумор мераванд, ки ба таври кофӣ омӯхта нашудааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки маводди он дар заминаи таҳлил ва таҳқиқи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонад ҳангоми коркарди масъалаҳои мубрами грамматикӣ дар пояи таҳқиқи муқоисавӣ истифода гардад. Дар диссертатсия маводди иловагӣ барои баррасии бархе аз масъалаҳои наҳви забонҳои мавриди таҳқиқ ба таври муқоисавӣ пешниҳод шудааст, ки метавонад ҳамчун сарчашмаҳои асосии пажӯҳиш ва омӯзиши минбаъда дар ин самт нақше дошта бошад. Аз ин рӯ, натиҷаҳои бадастомада метавонанд дар ҳалли фасли баъзе бахшҳои назариявии наҳвиносӣ, махсусан, доир ба омӯзиши масъалаҳои мухталифи марбут ба шохаҳои забоншиносӣ, аз ҷумла, забоншиносии муқоисавӣ–типологӣ ва услубшиносӣ истифода гардад. Нуқтаҳои асосӣ ва амалии таҳқиқ метавонад ҳангоми пажӯҳишҳои муқоисавӣ ва типологии забонҳои дигар, ҳангоми таҳия ва навиштани дастурҳои таълимӣ барои факултаҳои филологии донишгоҳу донишқадаҳо, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор гирад. Бахшҳои ҷудоғонаи диссертатсияро ҳамчун маводди бозғатимод ҳангоми гузаронидани семинарҳои махсус роҷеъ ба масъалаҳои наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар бахшҳои филологӣ, тарҷумонӣ ва забонҳои хориҷии мактабҳои олӣ истифода намудан мувофиқи матлаб мебошад. Инчунин, маводди таҳқиқии мазкур метавонад дар таҳияи курсҳои назариявӣ аз ҷанҳои «Муқаддимаи забоншиносӣ», «Забоншиносии умумӣ» ва «Типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ», «Назария ва амалияи тарҷума» истифода гардад.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Мутобиқ будани ҳаҷми диссертатсия, коркарди нуқтаҳои асосии таҳқиқот дар шакли мақолаҳои илмӣ ва натиҷагириву хулосабарорихое, ки дар

заминаи сарчашмаҳои таҳқиқшуда муайян карда шудаанд, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро собит менамояд.

Мутобикати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар мавзуи «Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайравии сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» бо шиносномаи ихтисос ва муҳтавои он ба тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои филологӣ бо рамзи тасдиқнамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараи дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муҳаққиқро дар раванди таҳқиқ ба даст овардани мавод вобаста ба мавзуи диссертатсия ва қорҳои зерини анҷомдода дар бар мегирад: а) таҳлили шарҳи назариявии адабиёти илмии мансуб ба мавзуи пажӯҳиш, яъне ҷумлаи пайравии сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ; б) ҷамъоварӣ ва ба низом даровардани мавод аз сарчашмаҳои мушаххас, яъне аз асарҳои «Ҷейн Эйр»-и Шарлотта Бронте, «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни, «Пирамард ва баҳр»-и Эрнест Хемингвей ва тарҷумаи онҳо ба забонҳои тоҷикиву англисӣ; в) муайян намудани мавқеи пайвандҳои тобеъкунанда, вожаҳои ҳамниббат ва интонатсия, мутобикати шаклҳои феълию хабарӣ дар ҷумлаҳои пайравии сабабу натиҷаи забонҳои муқоисашаванда бо таъя ба асарҳои зикргардида; г) нишон додани вижагиҳои ба ҳам монанд ва фарқкунанда дар мавриди таҳлили ҷумлаҳои пайравии сабабу натиҷа; д) хулосаву пешниҳодҳои мушаххас, ки аз натиҷаи таҳқиқот ба даст омадаанд.

Таҳқиқи қори мазкур натиҷаи пажӯҳиши мустақилонаи муаллифи он мебошад. Инчунин, муаллиф дар қулли марҳилаҳои таҳқиқ аз ҷамъоварии маводди илмӣ, омӯзиши манбаъҳои назариявӣ бо назардошти таҳлилу таҳқиқи онҳо мустақилона ва бевосита иштирок намуда, қорҳои илмии донишмандони ватанӣ ва хориҷиро, ки бевосита ба мавзӯ иртибот доранд, мавриди баррасӣ ва пажӯҳиш қарор додааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Мухтавои асосии диссертатсия дар маърузаву гузоришҳо, қонфронс ва семинарҳои ҳамасолаи илмиву назариявии ҳаёати проффесорон ва устодони

кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ва шурои олимони факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни (қарори №6/5.1 аз 24.01.2025) муҳокима ва ба ҷимоя тавсия шудааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷа ва нуктаҳои асосии диссертатсия дар 9 мақола рӯи ҷоп омаданд, аз ҷумла, 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи шомили феҳристи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъ расидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, ҳулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат буда, 172 саҳифаи ҷопии компютери ро дар бар мегирад.

ҚИСМАТИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима роҷеъ ба муҳимияти мавзӯ ва дараҷаи омӯзиши он аз ҷониби забоншиносони ватаниву хориҷӣ маълумот пешниҳод гардида, саҳми онҳо дар таҳаввули масъалаҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа муайян карда шудааст. Ҳамчунин мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот ба таври мушаххас таъкид гардида, наwgониҳои илмӣ таҳқиқот, аҳаммияти назариявӣ амалии таҳқиқот, объекту предмети таҳқиқот, маводҳои истифодагардида ва нуктаҳои асосие, ки ба ҷимоя пешниҳод мешаванд, зикр гардидаанд.

Боби якум – «Асосҳои назариявии омӯзиши ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» унвон дошта, аз чор фасл иборат аст.

Фасли якум «**Ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар сарчашмаҳои забоншиносӣ**» ном дошта, дар он роҷеъ ба сарчашмаҳои пайдоиши ҷумлаҳои пайрави ҳол аз ҷумла, сабабу натиҷа дар забонҳои мавриди таҳқиқ маълумот пешниҳод гардидааст. Дар забоншиносии қисмати нахви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷумлаҳои мураккаби тобеъ (Complex sentences) яке аз мавзӯҳои мебошад, ки то ба охир ва ба таври

мукаммал мавриди таҳқику баррасӣ қарор нагирифтааст. Дар ин соҳа якчанд рисолаҳои илмӣ эҷод шудаанд, ки ҳар яке аз онҳо ба чузъҳои алоҳидаи ҷумлаҳои пайрав бахшида шудаанд.

Ба таври густурда ва дар алоҳидагӣ омӯхта нашудани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави сабабро (adverbial clause of cause) ба инобат гирифта, муҳаққиқи тоҷик Ш. Рустамов таҳқиқи мавзуи ҷумлаҳои пайрави сабабро мавриди таҳқику баррасӣ қарор медиҳад. Ӯ ҷумлаҳои пайрави сабабро аз ҷиҳати вазифа, мавқеи истеъмоли ва хусусиятҳои синтаксисӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунад: 1. Ҷумлаи пайрави сабаб, ки сабаби воқеъ гардидан ва ё нагардидани фикри дар сарҷумла гуфташударо нишон медиҳад, онро шарҳу эзоҳ медиҳад ва барои конкрет намуна ва исбот кардани фикри сарҷумла истеъмол меёбад. 2. Ҷумлаи пайрави сабаб, ки боиси воқеъ гардидани сарҷумла шудааст ва сарҷумла натиҷаи он ба ҳисоб меравад [27, с. 9].

Бояд таъкид дод, ки тақсимоли мазкур маънои онро надорад, ки навъҳои зикргардидаи ҷумлаҳои пайрави сабаб аз ҳамдигар тавофут доранд ва ба ҳамдигар ҳеҷ гуна умумияти хос надоранд. Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои пайраве мавҷуданд, ки танҳо ба яке аз ин гурӯҳҳо мансубанд. Аммо бештари ҷумлаҳои пайрави сабаб хусусияти тавзеҳдиҳандагӣ доранд ва на ҳамаи ҷумлаҳои пайрави тавзеҳдиҳанда ва исботкунанда сабаби ба амал омадани сарҷумла шуда метавонанд.

Ба андешаи муҳаққиқи англисшиносии рус К. Н. Качалова ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забони англисӣ бо сарҷумла тавассути пайвандакҳои **because, as, since, for, now that** тобеъ мешаванд [92, с. 416].

Донишманди англисшиносии рус В. Л. Каушанская пайвандакҳои тобеъкунандаи **as, because, since, for fear (that), on the ground that, for the reason that** - ро ҳамчун пайвандакҳои ҷумлаи пайрави сабаб маънидод намудааст [91, с. 347].

Муҳаққиқи англисшиносии рус К. Н. Качалова шумораи пайвандакҳои сабабро дар забони англисӣ панҷ то нишон дода бошад, В. Л. Каушанская шумораи пайвандакҳои сабабро ҳафт - то номбар намудааст. Мавсуф ибораҳои «**on the ground**» that ва «**for the reason that**» - ро низ ба гурӯҳи пайвандакҳои ҷумлаи пайрави сабаб дохил намудааст, ки муодили онҳо дар забони тоҷикӣ ибораҳои барои он ки ё бо сабаби он ки ба шумор мераванд.

Дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сабабу натиҷа дар китобҳои дарсии грамматика барои мактабҳои миёна ва синтаксис барои мактабҳои олӣ аввалин маълумот ба мушоҳида расад ҳам, аммо роҷеъ ба ҷумлаҳои мураккаби тобеи сабаб-натиҷа сарчашмае пайдо намудан душвор аст

Яке аз олимоне, ки ба масоили ҷумлаҳои мураккаб бештар таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, онҳоро дар ягонагии маъноӣ ва сохти грамматикашон дида, вобаста ба қонунҳои диалектикӣ баҳо додааст, Н.С.Поспелов мебошад. Вай ба андешаҳои муҳаққиқони дигари соҳа така намуда, алоқаи сабабу натиҷаро дар ягонагӣ мебинад, ки яке бе дигаре вучуд надорад [24, с.321-327].

Забоншиносон В. Н. Жигадло ва И. П. Иванова доир ба ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сабабу натиҷа дар забони англисӣ маълумот дода, пайвандакҳои пайвасткунандаи «so» ва «for» - ро ҳамчун ифодакунандаи сабабу натиҷа маънидод намудаанд. Аз нигоҳи онҳо тавофути пайвандакҳои пайвасткунанда аз тобеъкунанда дар тарзи ифодаи ин алоқаҳо зоҳир мегардад: дар таркиби ҳар як ҷумла маънои мустақилияти худро нигоҳ медорад, гарчанде ки ба сарҷумла пайваст ё тобеъ мешавад. Ба ғайр аз ин, дар ҳар як навъ ҷумлаҳои ин гурӯҳ - чӣ дар натиҷа ва чӣ дар сабаб, дар баробари ифодаи пайвандакҳои муқоисашаванда бо тобеи мувофиқ, инчунин тобишҳои хос барои ифодаи алоқаҳои натиҷа ва сабаб хосанд [6, с. 310].

Яке аз хусусиятҳои хоси ҷумлаҳои мураккаби тобеи сабаб - натиҷа дар он аст, ки онҳо дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷой ва мавқеи мустаҳкам доранд. Баҳши якуми ин гуна ҷумлаҳо сабаб буда, баҳши дувум натиҷаи он ба ҳисоб меравад. Ҷойи онҳо ивазнашаванда буда, ҳар ду қисмат ба ҳамдигар алоқаи зичи грамматикӣ доранд. Масалан: 1. «Ҳама медонист, ки хонум Меллард дили касал дорад, бинобар ин дар бораи ғавти шавҳараш бисёр бозҳаётна хабар доданд» [45, с. 39]. - «Knowing that Mrs Millard was afflicted with a heart trouble, great care was taken to break to her as gently as possible the news of her husband's death» [45, с.38]. Дар ҷумлаи тоҷикӣ. пайвандаки «**бинобар ин**» натиҷаи амали сарҷумларо шарҳу тавзеҳ додааст. Дар ҷумлаи англисӣ, пайвандаки «**бинобар ин**» - ро пешоянди «to» иваз намуда, натиҷаи амали сарҷумларо тавзеҳ додааст. Дар асл муодили

англисии пайвандаки «**бинобар ин**» - «**so that**» махсуб меёбад ва агар пайвандаки мазкур дар чумлаи забони англисӣ истифода мешуд, ба тарҷумайи чумлаи тоҷикӣ мувофиқ меафтод. .

Фасли дуюм «**Мақоми чумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар низомӣ чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои муқоисасишаванда**» номгузорӣ шудааст.

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки чумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеъ аз лиҳози сохту маъно ва вазифаҳои нахвӣ гурӯҳи мустақил ва мутташаққили чумлаҳои пайравро ташкил дода, дар дохили онҳо раванди воқиғаҳои алоқаи тобеъ, вилҳизми умумӣ ва фарқкунандаи онҳо ба таври мушаххас нишон дода мешаванд.

Чумлаҳои пайрави сабаб сабаби содир гардидани амалу ҳолати сарчумларо дар шаклиҳои гуногун ифода менамоянд. Масалан: 1. «То ин ҷо нафаси шамол расад ҳам, камтарин наҷворо барангехтан наметавонад, **зеро** дар ин макон на ягон дарахти сӯзанбарг ва на ягон намояндаи чинсӣ ҳамешасабз рӯидааст» [46, с.107]. – « If a breath of air stirred, it made no sound here; **for** there was not a holly, not an evergreen to rustle» [47, p.116]. Дар чумлаи забони тоҷикӣ сабаби ба вуқӯъ омадани амали сарчумла ба таври мушаххас тавассути калима ё пайвандаки «**зеро**», ки мафҳуми сабабӣ дорад, муайян гардидааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ сабаби иҷрои амали сарчумла тавассути пайвандаки «**for**» муайян карда шудааст. Сохтори чумлаҳо дар ҳар ду забони муқоисасишаванда ба ҳамдигар мувофиқат намудааст.

Чумлаи пайрави натиҷа, натиҷа ва оқибати амали сарчумларо нишон медиҳад ва ба сарчумла тавассути пайвандаки «**ки**» ва гунаи англисии он «**that**» ва «**so that**» тобеъ гардида, мантиқан пас аз сарчумла ҷойгир мешаванд.

Ҳаминро бояд ба инобат гирифт, ки хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрави натиҷа бештар дар як замон воқеъ гардида, чумлаи пайрави мазкур ҳамеша бо пайвандаки содаи «**ки**» ба сарчумла тобеъ мегардад ва амалеро ифода менамояд, ки онҳо пайиҳам иҷро мешаванд: 1. «Таҳқиқот гузаронида шуд ва воқеиятҳои ошкор гаштанд, ки ҳашму нафрати шадид ба вучуд оварданд» [46, с. 79]. – «Inquiry was made into the origin of the scourge and by degrees various facts came out which excited public indignation in a high degree» [47, p. 111]. – 2. «Падарам ин воқеаро

аз кучо буд шунида оташин шуда ба хона омад ва чунон дар хашм фурӯ рафта буд, ки тамоми аъзои баданаш меларзид [43, с. 156]. – «My father got to hear of this somehow or other and was enraged; he came home with his whole body trembling, as often happened when he was very angry [44, p. 145]. Дар ҷумлаи якуми тоҷикӣ хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар замони гузашта воқеъ гардида, дар таркиби сарҷумла якбора ду ҷумлаи пайрави натиҷа пайиҳам омада тавассути пайвандаки «**ки**» ба сарҷумла тобеъ гардидаанд. Хабарҳои ҷумлаи пайрав тавассути феълҳои «гузаронида шуд», (was made) ва «ба вучуд оварданд» (came out) дар замони гузашта ифода гардидаанд. Дар ҷумлаи англисӣ низ дар таркиби сарҷумла хабарҳои ҷумлаи пайрави натиҷа пай дар пай дар замони гузашта воқеъ гардида, ба ҷойи пайвандаки «ки» ҷонишини саволии «which» ҷумлаи пайравро ба сарҷумла тобеъ намудааст. Дар ҳар ду забон ҳам пайвандакҳои «**ки**» ва «**that**» хабари дуҷумлаи сарҷумларо шарҳу эзоҳ дода, ҷумлаҳои пайрави натиҷаро ба сарҷумла тобеъ намудаанд. Дар ҷумлаи дуҷумлаи тоҷикӣ ҷонишини ишоратии «**чунон**» дар таркиби сарҷумла омада, натиҷаи амали дар ҷумлаи пайрав воқеъгардидаро тавзеҳ додааст ва ҷумлаи пайрав бо пайвандаки «**ки**» ба сарҷумла тобеъ гардидааст. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ пайвандак истифода нашуда, ҷумлаи пайрав ба сарҷумла тавассути интонатсия тобеъ гардидааст.

Доир ба ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои мавриди таҳқиқ забоншиносони ватаниву хориҷӣ, Д. Т. Тоҷиев, Ш. Рустамов, Д. Хочаев, Ш. Кабиров, С. Атобуллоев, Ҳ. Ҳусейнов, Ф. Зикриёев, Ш. Рустамов, В. Л. Каушанская, К. Н. Качалова, Р. Л. Ковнер, В. Н. Жигадло, И. П. Иванова ва дигарон андешаҳои пурқиммати хешро баён намудаанд.

Фасли сеюм «**Хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқонсашаванда**» ном дорад.

Дар заминаи таҳлили сохторӣ-маъноии ҷумлаи пайрави сабаб ҳам аломату нишонаҳои шаклию созмонӣ ва ҳам хусусияти маъноии онҳо ба назар гирифта мешавад. Масалан: 1. «**Аз сабаби он ки** ман қашшоқ ва ба ӯ сарборӣ будам, ӯ маро бад медид» [46, с. 219]. – «**Because I was poor and burdensome, and she disliked me**» [47, p.229]. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ ҷумлаи пайрави сабаб пеш аз сарҷумла дар аввали ҷумлаи пайрав омада, бо пайвандаки «**аз сабаби он ки**» ба сарҷумла тобеъ

шудааст. Яъне, дар ҷумлаи мазкур пеш аз ҳама ҷиҳати шаклиро созмонӣ ва баъдан хусусияти маъноии ҷумлаи пайрав ба инобат гирифта шудааст. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ низ сохтори ҷумла ба ҷумлаи тоҷикӣ мувофиқат намудааст. Ин ҷо пайвандаки сабабии «because» дар аввали ҷумлаи пайрав омада, ҷумлаи пайравро ба сарҷумла тобеъ намудааст. Дар ҷумлаи англисӣ низ ҷиҳати шаклиро созмонӣ ва маъноии ҷумлаи пайрави сабаб ба назар гирифта шудааст.

Муайян ва ошкор намудани хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории навъҳои гуногуни ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла маҳз тавассути мувофиқат намудани ҷиҳатҳои шаклу маъноии онҳо имконпазир мегардад. Аз ин ҷиҳат, зарурати ифода, маъно ва моҳияти ҷумлаи пайрави сабаб дар он инъикос меёбад, ки он сабаби воқеъ гардидани амали сарҷумларо ифода намуда, фикри дар ҷумла баёншударо собит менамояд ва сабаби воқеъ гардидани амали сарҷумла мегардад.

Фасли чорум «**Хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда**» ном дорад.

Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо **пайрави натиҷа (adverbial clause of result)** яке аз навъҳои нисбатан камистеъмол дар забони тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, роҷеъ ба ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар сарчашмаҳои забоншиносии тоҷику англис маълумотҳои хеле кам ба назар мерасанд. Бинобар ин метавон зикр намуд, ки ин навъи ҷумлаҳои пайрав то ҳоло дар илми забоншиносии тоҷику англис ба таври мукамал омӯхта нашудааст. Танҳо роҷеъ ба ҷумлаҳои пайрави натиҷа якчанд мақолаи илмӣ нашр шудааст, ки албатта ҳамаи паҳлуҳои ин навъи ҷумлаҳоро фаро гирифта наметавонад.

Роҷеъ ба ҷумлаи пайрави натиҷа забоншиноси тоҷик Д. Т. Тоҷиев дар маҷаллаи «Мақтаби Советӣ» ҳанӯз соли 1964 мақолаи илмӣ таҳия намуда, андешии худро ба таври зайл баён карда буд: «Ҷумлаи пайрави натиҷа дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ натиҷа ва ҳулосаи фикри дар сарҷумла ифодашударо нишон медиҳад. Ҷумлаи пайрави натиҷа ҳамеша тамоми сарҷумларо шарҳ медиҳад. Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи пайрави натиҷадор муносибатҳои натиҷа ва сабабро равшан мушоҳида мекунем: дар ин ҷумлаҳои мураккаб сарҷумла сабабро фаҳмонад, ҷумлаи пайрав натиҷаи онро ифода менамояд» [35, с. 22-26].

Муҳаққиқи англисшиноси рус Г. Н. Погожих пас аз таҳқиқи баррасии ҷумлаҳои пайравии натиҷа дар забони англисӣ (adverbial clause of result) ба чунин натиҷа расидааст: «Ҷумлаи пайравии натиҷа натиҷаи амали фикри дар сарҷумла ифодаёфтаре мефаҳмонад ва бо сарҷумла тавассути пайвандҳои тобеъкунандаи «that», «**so that**», «**such that**» тобеъ мешавад» [23, с. 133].

Дар робита ба ҳамин масъала донишманди тоҷик К. Усмонов низ ба типологияи муқоисавии ҷумлаҳои пайравии ҳол тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар китоби худ «Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» ҷумлаи пайравии натиҷаро (adverbial clause of result) ба таври зайл маънидод менамояд: «Ҷумлаи пайравии ҳоли натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда ё оқибати амал ё ҳолатеро, ки дар сарҷумла ифода шудааст, зикр менамояд. Ин навъ ҷумлаи пайрав бо сарҷумла тавассути пайвандҳои «**so that-ки**», «**so... that**» — «**чунон ...ки**» алоқаманд мешавад» [37, с. 364]. Яъне, андешаҳои муҳаққиқон К. Усмонов ва Г. Н. Погожих хеле наздик буда, ба ҳам мувофиқат мекунанд. Муҳаққиқони мазкур пайвандҳои ҷумлаи пайравии натиҷаро дар забони англисӣ ҳамчун «**so that**» ва «**such that**» нишон додаанд, ки муодили тоҷикии он пайвандҳои «**ки**» ба шумор меравад.

Дар забонҳои муқоисашаванда ҷумлаҳои пайравии натиҷа ба монанди ҷумлаҳои пайравии сабаб робитаи сабабу натиҷаро инъикос мекунанд. Ҷумлаҳои пайравии натиҷа, ҳамчун қоида, ҳамеша ба натиҷаи амали сарҷумла ишора мекунанд. Дар сарҷумла ва ҷумлаи пайрав баробарӣ мушоҳида намешавад ва аъзоёни дигари ҷумла онро шарҳ намедиханд. Масалан: «Дарахтон ончунон аз бозгашти кӯдакон хурсанд буданд, ки шукуфон шуда онҳоро зери гулҳо мепошонданду шоҳаҳои худро навозишкорона болои сарашон алвонҷ меоданд» [45, с. 59]. — «... the trees were so glad to have the children back again that they had covered themselves with blossoms, and were waving their arms gently above the children's heads» [45, p. 58]. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ гарчанде зарфи микдору дараҷаи «**чунон**» дар таркиби сарҷумла омада, ба ҷумлаи пайравии натиҷа тобиши маъноии микдору дараҷаро дода бошад ҳам, вале пайвандҳои «**ки**» дар аввали ҷумлаи пайрав омада, натиҷаи иҷрои амали сарҷумларо собит намудааст. Дар муодили ҷумла ба забони

англисӣ бошад, зарфи микдору дараҷаи «so» ва пайвандаки «that» истифода шудааст.

Боби дуюм «**Воситаҳои грамматикӣи ҷумлаҳои пайравӣ сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» унвон дошта, аз чор фасл ва ду зерфасл иборат аст.

Барои ба ҳам алоқаманд намудани сарҷумла ва ҷумлаи пайрав нақши пайвандакҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле муҳим ва назаррас буда, мавқеи ҷумлаҳои пайравро асосан вобаста ба пайвандакҳо муайян месозанд. Дар забоншиносии тоҷику англис муҳаққиқони соҳаи наҳв роҷеъ ба воситаҳои асосии алоқаи грамматикӣи ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак, аз ҷумла мураккаби тобеъ, андешаҳои мухталиф баён намудаанд, аммо то ба ҳол мавзуи мазкур ба таври мукамал ҳаллу фасли худро наёфтааст.

Роҳҳои асосии алоқаи ҷумлаҳои пайравӣ сабаб бо сарҷумларо забоншиносии тоҷик Ш. Рустамов таҳқиқ намуда, калимаҳои нисбӣ, интонатсия ва мутобиқати шаклҳои сиғаи феълиро ҳамчун воситаҳои асосии ба ҳам алоқаманд намудани сарҷумла ва ҷумлаи пайравӣ сабаб ва нишондихандаи муносибати онҳо мешуморад [27, с. 61-62].

Аз ин рӯ, ҳангоми алоқаманд намудани сарҷумла бо ҷумлаи пайрав, имкон дорад, ки пайвандак ва калимаҳои ҳамнисбате, ки ба вазифаи пайвандак омадаанд, истифода нагарданд, аммо бидуни истифодаи интонатсия, мутобиқати шаклҳои сиғаи феълӣ ва ҷобачогузории калима ва ҷумлаҳо ташаккул додани ҷумлаи мураккаб ғайримкон мебошад. Бо вучуди ин, чунин тарзи алоқаро бо робитаи пайвандакӣ як шуморидан дуруст нест, чунки пайвандакҳо дар баробари воситаи алоқа ба ҳисоб рафтанишон нишондихандаи муносибати ҷумлаҳо мебошанд ва алоқаи ҷумлаҳо тавассути пайвандак равшантару возеҳтар инъикос меёбад. Бинобар ин, барои ифодаи амалӣ ҳолати сарҷумла бо ҷумлаи пайрав дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ нақш ва мақоми пайвандакҳо ниҳоят бузург аст.

Фасли якуми боби дуюм «**Таркиби морфологӣ ва вазифаи синтаксисии пайвандакҳо**» номгузорӣ шудааст.

Пайвандакҳо дар қисмати наҳв ҳамчун ҳиссаи ёридихандаи нутқ ба ҳисоб рафта, барои алоқамандии аъзоҳои ҷумла, ҷумлаҳои содаи таркибӣ, ҷумлаҳои мураккаб ва муносибати маъноии онҳо ҳамчун

воситаи грамматикӣ истифода мешаванд. Рочеъ ба таъриф ва вазифаҳои синтаксисии пайвандакҳо бархе аз забоншиносон аз ҷумла, Б. Ниёзмӯҳаммадов, Н. Бозидов ва дигарон андешаҳои пурқиммати ҳешро баён намуданд.

Муҳаққиқи тоҷик Б. Ниёзмӯҳаммадов дар асарҳои мунтахаби худ бо номи «Забоншиносии тоҷик» пайвандакҳоро мавриди паҷуҳиши махсус қарор дода, вазифаи асосии пайвандакҳоро дар алоқаманд намудани калима ва ҷумлаҳо муҳим арзёбӣ намудааст ва ифодаи маъноҳои гуногуни пайвандакҳоро вазифаи асосии синтаксис шуморидааст. Мавсуф дар навбати аввал чор навъи вазифаи пайвандакҳоро нишон додааст: 1) пайваст намудани калимаҳо; 2) пайваст намудани ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст; 3) алоқаманд намудани ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ; 4) алоқаманд намудани ҷумлаҳои пайрави ҷида дар дохили ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб. Ў пайвандакҳоро мувофиқи маъно ва вазифаашон ба ду гурӯҳ—пайвасткунанда ва тобеъкунанда ҷудо намуда, дар навбати худ пайвасткунандаҳо ба пайҳам, ҳилофӣ ва ҷудой тақсим шуда, тобеъкунандаҳо 9 ҳел доништа шудаанд: пайвандакҳои сабаб, мақсад, макон, замон, монандӣ, тарзи амал, шарт, ҳилофӣ ва миқдору дараҷа [22, с. 76].

Забоншинос Н. Бозидов пайвандакҳои забони адабии тоҷикро аз рӯйи вазифаи синтаксисашон ба ду гурӯҳи калон ҷудо намудааст: 1. Пайвандакҳои пайвасткунанда. 2. Пайвандакҳои тобеъкунанда. Ў миқдори пайвандакҳои замонро 50 ва пайвандакҳои сабабро 40 то номбар намудааст. [2, с. 12]. Гарчанде ки миқдори пайвандакҳои сабаб ба дараҷаи пайвандакҳои замон нарасад ҳам, адади онҳо аз навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрав зиёдтар мушоҳида мешаванд.

Фасли дуюм «**Нақши пайвандакҳо дар созмони ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда**» ном дорад. Пайвандакҳо воситаи муҳимми алоқои наҳвии навъҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба шумор рафта, муносибатҳои гуногуни онҳоро бевосита муайян менамоянд. Онҳо дар таркиби ҷумлаҳои пайрав на танҳо муносибатҳои тобеиро мефаҳмонанд, балки тобишҳои гуногуни маъноии онҳоро низ ифода месозанд. Пайвандакҳои тобеъкунандаи сабабӣ дар ду забон, ҳам

англисӣ ва ҳам тоҷикӣ хеле зиёд буда, онҳо воситаи асосии тобеъкунандаи ҷумлаи пайрави сабаб ба сарҷумла ба ҳисоб мераванд.

Бояд қайд намуд, ки доираи истеъмоли ҳамаи пайвандакҳои номбурда як хел нест. Аз байни онҳо пайвандакҳои **зеро ки, зеро, азбаски, чунки, модоме ки, because, since, for, as** дар забонҳои муқоисашаванда бештар истифода мешаванд. Доираи истеъмоли пайвандакҳои **барои ин ки, барои он ки, аз сабаби ин (он) ки, бинобар ин (он) ки, аз он ҷо ки, чун** аз пайвандакҳои дар боло зикргардида маҳдудтар мебошанд. Аксари пайвандакҳои сабабӣ хоси нутқи китобӣ мебошанд, баъзеи дигарашон монанди **чаро ки, аз сабаби ин (он) ки, барои он (ин)ки** бештар дар нутқи гуфтугӯи истифода мешаванд.

Дар забони англисӣ низ пайвандакҳои тобеъкунандаи зиёде мавҷуданд, ки воситаи асосии алоқаи тобеи ҷумлаҳои пайрави сабаб бо сарҷумла мебошанд. Ин пайвандакҳо ба монанди: **as, because, because of, since, for, for fear, for that, for the reason that, on the ground that, so** мебошанд ки ба воситаи онҳо ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла тобеъ мешаванд. Ҷумлаи пайрави сабаб бо пайвандакҳои **чунки, зеро, зеро ки, чаро ки** дар бисёр мавридҳо пас аз сарҷумла ҷой мегирад: «Ин хабар маро бисёр парешон кард, **чунки** ман ба вай зиёда омӯхта шуда будам» [43, с. 55]. - This news greatly upset me, since I had played a large part in his training... [44, p. 75]. Дар ҷумлаи забони англисӣ пайвандаки **since** пас аз сарҷумла омада, ҷумлаи пайрави сабабро ба сарҷумла тобеъ намудааст.

Пайвандаки «**зеро**» низ бештар дар аввали ҷумлаи пайрав баъд аз сарҷумла меояд: «Лаҳзаҳое буданд, ки аз даҳшат комилан худро мебохтам, зеро на аз таҳдидҳои ӯ ва на аз латуқӯбҳои ӯ ҳимоягаре доштам» [46, с. 8]. - «There were moments when I was bewildered by the terror he inspired, **because** I had no appear whatever against either his menaces or his inflictions...» [47, p. 19]. Пайвандаки «**модом ки**» ҳамеша дар аввали ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла меояд: «**Модом ки** нодуруст будани ин ҳаракаташро нафаҳмонда задӣ, албатта меранҷад» [43, с. 55]. – «**Since** he didn't realize he was doing anything wrong, naturally he was offended that you hit him» [44, p. 75].

Ҳасли сеюм «**Нақши пайвандаки «ки» дар созмони ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда**» унвон дошта, роҳҳои алоқаи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаро бо сарҷумла

тавассути пайвандаки тобеъкунандаи «**ки**» дар бар мегирад. Шумораи пайвандакҳои ҷумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда ба мисли ҷумлаҳои пайрави сабаб он қадар зиёд нестанд. Чӣ тавре ки борҳо қайд намудем, ҷумлаҳои пайрави мазкур танҳо бо як пайвандаки содаи «**ки**» ва муодили он дар забони англисӣ пайвандакҳои «**that**», «**so that**» ва «**which**» ба ҳисоб мераванд, ба сарҷумла тобеъ шуда, ҳамеша онҳо пас аз сарҷумла қарор мегиранд. Масалан: 1. «Бо таъсири борони дируза дар регзор чунон бисёр замбуруғ рӯидааст, ки ҷувол-ҷувол чидан мумкин аст» [43, с.41]. – «With all the rain we had yesterday, there is enough mushrooms sprung up in the sand to gather by the suckful» [44, p. 40]. 2. «Ӯ чунон машғул буд, ки ҳатто аз ман «чиҳоро тамошо кардӣ, то кучоҳо рафтӣ» гуфта напурсид» [43, с.53]. – «He was so busy that he never even asked me where I had been and what I had» [44, p. 5].

Дар баъзе мавридҳо барои тақвият додани нақши пайвандак ва таъкиди маъноӣ натиҷа дар чунин ҷумлаҳои пайрав пас аз пайвандаки «**ки**» таркибҳои дар натиҷаи, барои ин (он) меоянд, ки вазифаи ҳолшарҳдиҳандаи сабабро низ ифода мекунанд: «Ман дар натиҷаи ин сӯҳбат донистам, ки дар замони мо ҳам шоир шудан мумкин будааст» [43, с. 122]. - «Thanks to this conversation I was delighted to learn not only that my father was able to compose verse, but also that it was possible to be a poet without being a saint» [44, p. 94]. - «Аммо барои ин зӯр шуд, ки аз падару модар якбора ҷудо гардид» [43, с. 198]. - «A more immediate result of the episode was my realization that it was possible to be a poet in our day and age» [44, p. 64]. Хабарӣ ҷумлаи пайрави натиҷа вобаста бо хабарӣ сарҷумла ва шаклҳои замониӣ сифаи хабарӣ ифода меёбад.

Ҷасди чорум «**Воситаҳои ғайрипайвандакии алоқаи ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа бо сарҷумла дар забонҳои муқоисашаванда**» унвон дошта, дар он роҷеъ ба робитаҳои ғайрипайвандакии алоқа аз ҷумла, калимаҳои ҳамнисбат ва интонатсия маълумот ироа гардидааст.

Зерҷасди якум ҷасди чорум **калимаҳои ҳамнисбат (correlative words)** номгузорӣ шудааст. Дар қисмати наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳои ҳамнисбат яке аз воситаҳои муҳимми алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба ҳисоб мераванд. Калимаҳои ҳамнисбат ба вазифаи наҳвии аъзоҳои сарҷумла истифода шаванд ҳам, маъноӣ умумӣ

ва нопурра доранд. Маънои мушаххаси калимаҳои ҳамнисбатро (correlative words) ҷумлаҳои пайрав муайян месозанд. Ҷумлаҳои пайрав бевосита ба калимаҳои ҳамнисбат алоқаманд мешаванд ва баъдан ба воситаи онҳо сарҷумларо шарҳу тавзеҳ медиҳанд.

Ҷумлаҳои пайрави сабабе, ки бар эзоҳи калимаҳои нисбӣ меоянд, дар сарҷумла чун ҳоли сабаб воқеъ мегарданд: «Вай эҳтимол **аз он сабаб** гирифта бошад, **ки** натавонист бо хонум Рид ба сайругашт равад» [46, с. 20]. «I dared say she is crying **because** she could not go out with missis in the carriage...» [47, p. 36]. - «Бо ин сабаб ман тақозо менамоям, ки барои нумӯи он дар вучуди тифлон диққати хоса зоҳир гардад» [46, с. 32]. - «I therefore direct that especial care shall be bestowed on its cultivation among them» [47, p. 49].]. - «Бо ин сабаб ман тақозо менамоям, ки барои нумӯи он дар вучуди тифлон диққати хоса зоҳир гардад» [46, с. 32]. - «I therefore direct that especial care shall be bestowed on its cultivation among them» [47, p. 49]. Дар ҷумлаи якуми тоҷикӣ калимаи ҳамнисбати «аз он сабаб» ҳамчун ҳоли сабаби сарҷумла воқеъ гардида, пайвандаки содаи «ки» бар эзоҳи хабари сарҷумла омадааст. Яъне, сабаби гирифтани ӯ дар он буд, ки бо хонум Рид ба сайругашт рафта натавонист. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ ба ҷойи калимаи ҳамнисбат пайвандаки «because» дар аввали ҷумлаи пайрав омада, сабаби воқеъ гардидани амали сарҷумларо шарҳу эзоҳ медиҳад. Дар ҷумлаи дуюми тоҷикӣ калимаи ҳамнисбати «бо ин сабаб» дар таркиби сарҷумла истифода гардида, ҳамчун ҳоли сабаби ҷумлаи пайрави сабаб хабари сарҷумларо шарҳу тавзеҳ додааст. Дар ҷумлаи англисӣ, калимаи «therefore» ҳамчун калимаи ҳамнисбат дар таркиби сарҷумла истифода гардида, ҳамчун ҳоли сабаби ҷумлаи пайрав воқеъ гардидааст.

Калимаҳои ҳамнисбат (correlative words) барои омӯختани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва муайян намудани вазифаи эзоҳталабии ҷумлаҳои пайрав аҳамияти муҳим доранд. Калимаҳои ҳамнисбат мавқеъ ва доираи истеъмоли васеъ дошта, дар ифодаи алоқаи қариб ҳамаи навъҳои ҷумлаҳои пайрав истифода мешаванд. Танҳо ҷумлаҳои пайрави натиҷа (adverbial clause of result) ва ҳилоф (adverbial clause of concession) калимаҳои ҳамнисбат надоранд.

Зерфасли дуюми фасли ҷорум интонатсия (intonation) унвон дорад. Интонатсия ҳамчун воситаи муҳимми грамматикӣ дар ташшакули

ҷумлаҳои пайрави ҳол аз ҷумла ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои ба сарҷумла тобеъ намудани ҷумлаҳои пайрав мақоми арзишманд дорад. Забоншиносони зиёде оид ба тарзи алоқаи ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла бо роҳи бепайвандак яъне интонатсия андешаронӣ намудаанд.

Дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба интонатсия забоншинос Д. Тоҷиев аввалин маротиба ҷунин маълумот дода буд: «Ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак типӣ алоҳидаи ҷумлаҳои мураккабро ташкил намедиханд. Фарқ дар он аст, ки ҷузъҳои ҷунин ҷумлаҳо бе иштироки пайвандакҳои тобеъкунанда алоқаманд мешаванд». Ё зимнан интонатсияро ҳамчун воситаи муҳимми грамматикӣ қайд намуда, онро яке аз воситаҳои муҳимми алоқаи байни ҷумлаҳои пайрав ва сарҷумла мешуморад, ки он ба мисли пайвандакҳо ва дигар воситаҳои алоқа дар ташакули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ наҳши муҳим дорад [37, с. 22]. Яъне, танҳо тавассути ягонагии интонация ва маъно ҷумлаҳои сода ранги дигар гирифта, ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд ва ҷумлаи мураккабро созмон медиҳанд.

Забоншинос Ш. Рустамов низ андешаи Д. Тоҷиевро ҷонибдорӣ намуда, интонатсияро ҳамчун воситаи асосии алоқаманд намудани ҷумлаҳои пайрав мешуморад. Ба андешаи ӯ интонатсия ҳатто дар муайян намудани муносибати ҷумлаҳо низ то андозае нақши муҳим дорад. Фарқи интонатсия дар баланду пастшавии онҳо, дар кӯтоҳию фосиланокӣ онҳост, ки ба ин восита характери ҷумлаи пайрав ва дараҷаи тобеияти он муайян карда мешавад» [27, с.84-85].

Интонатсия махсусан дар ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак аҳаммияти калон дорад. Танҳо ба туфайли интонатсия (оҳанги гуфтор) ду ҷумларо ба як ҷумлаи мураккаби тобеъ ё пайваст баргардонидан мумкин мебошад. Ҷумлаи зерини забони англисӣ бо роҳи бепайвандак сохта шудааст: «I had heard no order given: I was puzzled» (47, р. 65-66). Дар ҷумлаи мазкур «I had heard no order given» сарҷумла буда, «I was puzzled» ҷумлаи пайрави сабаб мебошад, ки тавассути интонатсия ба сарҷумла тобеъ шудааст. Дар ҷумлаи мазкур сарҷумла баландтар талаффуз мешавад, ҷумлаи пайрав бошад, нисбатан пасттар талаффуз мешавад. Дар муодили ҷумла ба забони тоҷикӣ баръакс пайвандаки

сабаби «**бинобар ин**» истифода шудааст: «Ман ҳеҷ фармоне напунидам, **бинобар ин** ҳайратзада шудам» [46, с. 45].

Боби сеюми диссертатсия «**Семантикаи ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» унвон дошта, аз шаш фасл ва чор зерфасл иборат аст.

Фасли якум «**Ифодаи маъноҳои асосии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда**» номгузори шудааст. Дар забонҳои муқоисашаванда ҷумлаҳои пайрави сабаб алоқаҳои мураккабтарини байни ҳодисаву воқеахоро ифода менамоянд. Аз ин ҷиҳат, қисмҳои таркибии онҳо дар заминаи алоқаҳои мураккабтари мантиқии сабаб, мақсад, миқдору дараҷа, тарзи амал, монандӣ, замон, натиҷа, шарт ва ғайра ифода меёбанд.

Зерфасли фасли якуми боби сеюм «**Ҷумлаи пайрави сабаб ифодакунандаи зарурати воқеъ гардидани амали сарҷумла**» ном дорад. Ҳангоме ки ҷумлаи пайрав бар шарҳи ин вазифа қор фармуда мешавад, аз як тараф, зарурати воқеъ гардидани амали сарҷумларо шарҳ диҳад, аз тарафи дигар, ҳатмӣ будани онро таъкид менамояд ва баъзан барои ҳатмӣ будани он далел шуда меояд. Инро дар мисоли ҷумлаи пайрави сабаб (subordinate clause of cause), ки ногузирии воқеъ гардидани амали сарҷумларо шарҳ медиҳад, равшан дидан мумкин аст, чунки аксари хабари сарҷумлаи чунин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо сифаи амрӣ (imperative mood) ифода меёбад, шаклҳои феълии ҷумлаи пайрав бошанд, асосан, бо намудҳои гуногуни сифаи хабарӣ (indicative mood) ифода меёбанд, ки онҳо аз ҷиҳати замон низ мухталифанд. Масалан: «Ту акнун хоб бикун, **ки** сахар аз хоб бардам бархезӣ» [43, с.27]. – «You ought to go to bed now **so that** you will be fresh in the morning» [44, p.26]. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ хабари сарҷумлаи ҷумлаи мураккаби тобеъ бо сифаи амрӣ ифода гардида, шакли феълии ҷумлаи пайрави сабаб, бо сифаи хабарӣ ифода гардидааст ва ҷумлаи пайрав ба сарҷумла бо пайвандаки «**ки**» тобеъ гардидааст. Хабарӣ сарҷумла нисбат ба хабари ҷумлаи пайрав дар замонҳои гуногун ифода гардидааст. Яъне, хабари сарҷумла дар замони ҳозира воқеъ гардида, амали ҷумлаи пайрав дар замони оянда воқеъ гардидааст.

Зерфасли дуюми фасли якуми боби сеюм «**Ҷумлаи пайрави сабаб ифодакунандаи ҳолати воқеъ гардидани амали сарҷумла**

вобаста ба объект» номгузорӣ шудааст. Ҷумлаҳои пайрави сабаб, ки барои шарҳ додани ҳолати воқеъ гардидани амали сарҷумла омадаанд, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври фаровон истифода мешаванд.

Муҳаққиқи тоҷик Ш. Рустамов ин наъв ҷумлаҳои пайрави сабабро аз рӯи маъно ва вазифа чунин тасниф намудааст: 1) Ҷумлаҳои пайрави сабаб, ки ҳолати воқеъ гардидани амали сарҷумларо ба таври умумӣ нишон медиҳанд. Ба хабари сарҷумлаи ин гуна ҷумлаҳои мураккаб вобаста шуда омадани аъзоҳои пайрави ҳол шарт нест. Ҳолати эзоҳталаб бевосита бо ҳуди хабари сарҷумла ифода ёфта ҳам метавонад [27, с. 15]. Масалан: «**Азбаски** шогирдони ӯ тағоям ҳамагӣ ба домӯлло баробар фарёд мекашиданд, ман гумон мекардам, ки барои ягон чизро фаҳмида гирифтани ҳеҷ имконият нест» [43, с. 140]. Дар тарҷумаи ҷумла ба забони англисӣ низ ҳолати иҷро гардидани амали сарҷумла ба таври умумӣ ифода ёфта, ба ҷойи пайвандаки «**азбаски**» пайвандаки «**whereas**» истифода шудааст: «**Whereas** with my uncle's students making as much noise as he did, there seemed no chance that anyone would learn anything» [44, с. 159];

2) Ҷумлаҳои пайрави сабаб, ки ҳолати воқеъ гардидани амали сарҷумларо ба таври мушаххас нишон медиҳанд. Ба хабари сарҷумлаи ин гуна ҷумлаҳои мураккаби тобеъ одатан аъзоҳои пайрави ҳол вобаста шуда меоянд. Ҷумлаи пайрави сабаб ба туфайли ҳамин аъзоҳои пайрав воқеъ мегардад. Агар аз таркиби сарҷумла он аъзоҳои пайрав истисно карда шавад, эзоҳталабии сарҷумла барҳам меҳурад ва ба истеъмоли ҷумлаи пайрави сабаб ҳеҷ гуна ҳоҷате намоёнад [28, с. 15-16]. Масалан: «Ба фаҳми ман дарсгӯии имоми деҳаи мо аз дарсгӯии ӯ беҳтар буд, чунки дар пеши имом талабаҳо **ором** менишастанд ва ӯ ба **оҳистагӣ** дарс медод» [43, с.140]. Агар аз ин ҷумла ҳоли тарзи амали «**ором**» (**calmly**) ва ба «**оҳистагӣ**» (**quietly**) истисно карда шавад, ба омадани ҷумлаи пайрави сабаб ҳеҷ гуна зарурат намоёнад. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ низ дар таркиби сарҷумла омадани ҳоли тарзи амал ба назар мерасад, ки он бо калимаҳои «**quietly**» ва «**calmly**» ифода гардидааст: «I thought that even our village imam taught better than he did; for it most of the imam's pupils understood nothing at least they all sat **quietly** and he taught **calmly**» [44, с. 166].

Зерфасли сеюми фасли якуми боби сеюм «**Чумлаи пайрави сабаб ифодакунандаи сифати марбут ба мубтадои сарчумла**» унвон дошта, дар он рочеъ ба гурӯҳи чумлаҳои пайрави сабабе, ки сифатҳои онҳо мубтадои сарчумларо шарҳу эзоҳ медиҳанд ва онҳо хоси он мубтадое мебошанд, ки аломати фарқкунандаи онро аз дигар аъзоҳои чумла муайян месозанд, маълумот дода мешавад. Ин гуна чумлаҳои пайрави сабаб тавассути пасванди дараҷаи қиёсисоз ифода мегарданд: «**Азбаски** Абдулло **калонсолтар** ва ҳам як дараҷа **дағалтар** буд, духтарон вайро намефоронданд ва аз муомилаҳои ӯ мекебиданд» [43, с. 80]. – «**Since** Abdullo was **older** than I, and also **more uncouth**, the girls did not like him and avoided him» [44, p. 100]. Дар чумлаҳои мазкур ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ сохтори чумлаи пайрави сабаб мувофиқат намудааст ва калимаҳои **калонтар**, **дағалтар**, ки дар чумлаи забони англисӣ ҳамчун **older** ва **more uncouth** тарҷума шудааст, сифати марбут ба мубтадои сарчумларо шарҳу тавзеҳ дода, бо пасванди дараҷаи қиёсӣ **тар** ва дар забони англисӣ **er, more** ифода гардидааст.

Зерфасли чоруми фасли якуми боби сеюм «**Чумлаи пайрави сабаб ифодакунандаи исботи фикри сарчумла**» номгузорӣ шудааст. Яке аз хусусиятҳои хоси аз дигар гурӯҳҳо фарқкунандаи ин навъ чумлаҳои пайрави сабаб пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки онҳо фикри дар сарчумла гуфташударо исбот менамоянд. Масалан: «Ман заррае хоҳиши дар байни меҳмонон будан надоштам, **чунки** ин меҳмонон ба ман кам тавачҷуҳ мефармуданд...» [43, с. 26]. – «I had not the least to go into company, **for** in company I was very rarely noticed...» [44, p. 42]. Дар чумлаи забони англисӣ низ сохтори чумлаи пайрави сабаб ба забони тоҷикӣ мувофиқ афтада, чумлаи пайрав барои исботи фикри сарчумла омада, бо пайвандаки «**for**», ки ҳамчун муодили пайвандаки тоҷикии «**чунки**» истифода гардидааст, ба сарчумла тобеъ шудааст.

Фасли дуюми боби сеюм «**Ифодаи маъноҳои асосии чумлаҳои пайрави натиҷа**» ном дорад. Бояд қайд намуд, ки дар таркиби сарчумлаи бештари чумлаҳои пайрави натиҷа зарфҳои микдору дараҷаи «**чунон**» ва «**ончунон**» ва муодили он дар забони англисӣ «**so**», «**so that**» истифода гардида, бо ин васила натиҷаву оқибати амали сарчумларо шарҳу эзоҳ медиҳанд. Чумлаҳои пайрави натиҷа бештар дар таркиби сарчумла бо зарфҳои микдору дараҷаи «**чунон**» ва «**ончунон**» ва

муодили он дар забони англисӣ «so», «so that» омада, маънои микдору дараҷаро ифода менамоянд: 1. «Сардбоди зимистонӣ абрҳои тираро ронда овард ва **чунон** борони шадиде фурӯ рехт, ки доир ба ягон кӯшиши бори дигар берун рафтан ҳолати сухан ҳам намонда буд» [46, с. 5]. - «The cold winter wind had brought with it clouds, **so** somber, and a rain **so** penetrating **that** further out door exercise was new out of the question» [47, с. 15].

Фасли сеюми **боби сеюм «Сермаъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда»** номгузорӣ шудааст. Масъалаи сермаъноии ҷумлаҳои пайрав яке аз мавзӯҳои муҳими нахви ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои таҳқиқшаванда ба ҳисоб меравад. Бо вучуди он, ки мутахассисони соҳа дар пажӯҳишҳои худ роҷеъ ба ин масъала қорҳои зиёде ба анҷом расонида бошанд ҳам, масъалаи мазкур ҳоло ҳам ба ҷуррагӣ аз ҷиҳати муқоиса ҳаллу фасл нагардидааст. Аз ин рӯ, навиҳои ҷумлаҳои пайрави забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ метавонанд тобишҳои маъноии умумӣ дошта бошанд, вале онҳоро танҳо аз рӯи маъно ба як нави муайяни ҷумлаи пайрав дохил намудан ғайриимкон аст.

Ҷумлаҳои пайрави сабаб дар заминаи ифода намудани муносибатҳои маъноии сабаб ва муайян намудани сабаби воқеъ гардидани амал ва ҳолату имконияти иҷро гардидани он, инчунин, ба таври илова тобишҳои гуногуни маъноиро низ ифода карда метавонанд. Дар ин маврид дар дохили онҳо зоҳир гардидани тобишҳои маъноии иловагии натиҷа, замон, шарт, мақсад, мушоҳида карда мешавад.

а) **Тобиши маъноии иловагии натиҷа.** Дар ин маврид хабари ҷумлаи пайрав бештар тавассути сифаи хабарии замони гузашта ифода мегардад: «Гап задан ўро рӯҳбаланд мекард, зеро тахтапушташ шабона қарахт шуда буд ва воқеан ўро азият меод» [48, с. 69]. Дар ҷумлаи мазкур «Гап задан ўро рӯҳбаланд мекард» ҷумлаи пайрави сабаб буда, «тахтапушташ шабона қарахт шуда буд ва воқеан ўро азият меод» сарҷумла махсус меёбад, ки дар худ тобиши маъноии натиҷаро инъикос намудааст. Яъне, хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрави сабаб дар шакли сифаи хабарии замони гузашта воқеъ гардидаанд. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ бошад, муодили пайвандаки «**зеро**» – «**because**» истифода шудааст, хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар

шакли сиғаи хабарии замони гузашта воқеъ гардидаанд: «It encouraged him to talk **because** his back had stiffened in the night and it hurt truly now» [48, p. 69].

б) **Тобиши маъноии иловагии замон.** Дар ин маврид хабари чумлаи пайрав, асосан, бо шаклҳои феълии замони гузаштаи сиғаи хабарӣ ифода меёбад: «Ман чоғаи худро ғун медоштам, **зеро** Бесси чиддан амр дода буд, ки **то бозгашташ** ин корро сомон диҳам» [46, с. 28]. Дар чумлаи мазкур ибораи ифодакунандаи замон «**то бозгашташ**» дар хабари чумлаи пайрав истифода шуда, чумлаи пайрави сабаб тобиши маъноии замонро ифода намудааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ, пас аз сарчумла пайвандак истифода нашудааст ва чумлаи пайрави сабаб ба воситаи интонатсия ба сарчумла тобеш шудааст. Дар чумлаи забони англисӣ ба ҷойи ибораи «**то бозгашташ**» пешоянди «**before**» истифода шудааст: «I was making my bed; having received strict orders from Bessie to get it arranged **before** she returned» [47, p.44].

в) **Тобиши маъноии иловагии шарт.** Дар ин гуна чумлаҳои пайрави сабаб хабари чумлаи пайрав асосан дар шакли замони гузаштаи сиғаи шартӣ ифода меёбад: «**Модом ки** дар пеши як одами калон ваъда додем, инро Бухоро бурдан даркор аст» [43, с. 170]. – «**Since** we have made promise to a great men-meaning Sharifjon-Makhdum-we must send him to Bukhara» [44, p. 192].

г) **Тобиши маъноии иловагии мақсад.** Дар чунин чумлаҳои пайрави сабаб хабари чумлаи пайрав, бештар тавассути шаклҳои феълии сиғаи хабарӣ нишон дода мешавад. Хабарӣ сарчумлаи чунин чумлаҳои пайрав дар замони гузашта инъикос гардида, хабари чумлаи пайрав дар шакли замони ҳозира-оянда воқеъ мегардад: «Ман рӯзи дигар пеш аз баромадани офтоб ба пеши он гулбутта рафтам, **ки** барои Ҳабиба гул чинам» (43, с. 83). – «Next morning before sunrise, I crept out **to** pluck a rose for Habiba from one of them» [44, p. 102].

Фасли чоруми боби сеюм «**Сермаъногии чумлаҳои пайрави натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда**» ном дорад. Чумлаҳои пайрави натиҷа низ дар навбати худ тобишҳои маъноҳои гуногуни сабаб, мақсад тарзи амал ва микдору дараҷарло ифода карда метавонанд.

а) **Тобиши маъноии иловагии сабаб.** Дар ин гуна чумлаҳои пайрави натиҷа хабари чумлаи пайрав дар шакли замони гузаштаи сиғаи хабарӣ ифода меёбад: «Аммо ман бо ғуруре, ки аз таърифи падарам дар дилам пайдо шуда буд, ба тарафи суфа – ба пеши нақораи худ давидам, **чунки** хамин нақора сабаби ифтихори ман шуда буд» [43, с. 17]. Дар муодили чумлаи мазкур ба забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки **чунки** дар забони англисӣ **that** истифода шудааст ва хабари чумлаи пайрави мазкур низ дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода гардидааст: «My father's praise of drumming made me **so** proud **that** I ran right back to the sufa to pick up where I had left off» [44, p. 40].

б) **Тобиши маъноии иловагии мақсад.** Дар ин гуна чумлаҳои пайрави натиҷа хабари сарчумла дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта воқеъ гардида, хабари чумлаи пайрав дар замони гузаштаи мутлақ ифода мегардад: «Дар охири қатори оташдонҳо як деғро ба рӯи оташдон ба тарзи оддӣ монда буданд, **ки** дар вай равшан доғ мекарданд» [43, с. 25]. - «At the end of new cooking-fires was a level pot in which oil was boiling» [44, p. 48]. Дар чумлаи забони тоҷикӣ пайвандаки чумлаи пайрави натиҷа «**ки**» баъд аз сарчумла дар аввали чумлаи пайрав омада, тобиши маъногии мақсадро ифода намудааст. Дар муодили чумла ба забони англисӣ пайвандаки **which** истифода шуда, тобиши маъногии мақсадро ифода намудааст.

в) **Тобиши маъноии иловагии тарзи амал.** Дар чунин навъи чумлаи пайрави натиҷа хабарҳои чумлаи пайрав ва сарчумла дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта воқеъ мегардад: «Мо **давон-давон** ба тарафи хона равон шудем, **ки** рӯз хеле бевақт шуда буд» [43, с. 27]. - «We set off homeward at a run, **for** it was already very late» [44, p. 50]. Дар чумлаи забони тоҷикӣ дар таркиби сарчумла зарфи тарзи амали **давон-давон** истифода шуда, ба чумлаи пайрави натиҷа тобиши маъногии тарзи амалро додааст. Дар ҳар ду забони муқоисашаванда хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода гардидааст.

г) **Тобиши маъноии иловагии миқдору дараҷа.** «Ин хабар ба дараҷае модарашро андӯхгин сохт, ки ӯ ба сакта гирифтور гашт» [46, с. 219]. - «The news so snocked his mother that it brought on an apoplectic attack» [47, p. 231]. Дар чумлаи забони тоҷикӣ дар таркиби чумлаи

пайрави натиҷа зарфи микдору дараҷаи «**ба дараҷае**» истифода гардида, ба ҷумлаи пайрави натиҷа тобиши маъноии иловагии микдору дараҷаро додааст. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ зарфи микдору дараҷаи «**so**» истифода шудааст. Хабарӣ сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар ҳар ду ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта ифода гардидааст.

Фасли панҷуми боби сеюм «**Тавофути ҷумлаҳои пайрави сабаб аз дигар навъҳои ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои муқоисашаванда**» номгузорӣ шудааст.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ҷумлаи пайрави сабаб аз дигар навъи ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои мавриди таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки хабарӣ он асосан аз шакл ва замони гуногуни сиғаи хабарӣ ифода мегардад ва онҳо нисбат ба дигар навъи ҷумлаҳои пайрави ҳол воситаҳои грамматикӣ бештар ба монанди пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, интонатсия (оҳанг), мубоқати шаклҳои феълӣ-хабарӣ доранд. Ин воситаҳои грамматикӣ боиси серистеъмолии ин навъи ҷумлаҳои пайрав дар забонҳои муқоисашаванда мегарданд. Адади пайвандакҳои тобеъкунандаи ҷумлаҳои пайрави сабаб дар таркиби ҷумлаҳои пайрави ҳол баъд аз ҷумлаҳои пайрави замон дар ҷойи дуоҷиб қарор мегиранд: 1. «Ман вайро ҳарчӣ зудтар мефиристонам ҷаноби Броклехерст, **зеро** шуморо дилшӯр мекунам, ман ташнаи озоӣ аз масъулияте ҳастам, ки оқибат бароям беҳад гарон шуд» [46, с. 33]. - «I will send her, then as soon as possible, Mr. Brocklehurst, **for**, I assure you, I feel anxious to be relieved of a responsibility that was becoming too irksome» [47, p. 50]. – 2. «Ман бо мушоҳидаи чунин манзара маҷбур шудам, ки дӯхтудӯзамро тарафе биниҳам **зеро**, дастонам аз шиддати қаҳру ғазаби очизонаю сӯзон меларзиданд...» [46, с. 52]. - «While I paused from my sewing, **because** my fingers quivered at this spectacle with a sentiment of unavailing and impotent anger» (47, p.74-75). Дар ҷумлаи якум хабарӣ сарҷумла дар шакли сиғаи хабарии замони оянда омада, хабарӣ ҷумлаи пайрав дар шакли сиғаи хабарии замони ҳозира-оянда ифода ёфтааст. Ҷумлаи пайрав ба сарҷумла тавассути пайвандаки «**зеро**» тобеъ шудааст. Дар муодили ҷумла ба забони англисӣ низ хабарӣ сарҷумла дар шакли сиғаи хабарии замони оянда ифода гардида, хабарӣ ҷумлаи пайрав бо сиғаи хабарии замони ҳозира-оянда ифода ёфтааст. Ҷумлаи

пайрав ба сарчумла тавассути пайвандаки «**that**» тобеъ шудааст. Дар мисоли дуом дар ҳар ду забон хабари сарчумла дар шакли сиғаи хабарии замони гузашта воқеъ гардида, чумлаи пайрав ба сарчумла тавассути пайвандаки «**зеро**» ё гунаи англисии «**because**» тобеъ гардидааст.

Фасли шашуми боби сеюм «**Тавофути чумлаҳои пайрави натиҷа аз дигар навиҳои чумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои муқоисашаванда**» номгузорӣ шуда, дар он роҷеъ ба хусусиятҳои фарқкунандаи чумлаи пайрави натиҷа аз навиҳои дигари чумлаҳои пайрави ҳол маълумот дода мешавад. Ин навиҳои чумлаҳои пайрав ба мундариҷаи тамоми сарчумла алоқаманд буда, дар онҳо алоқаи сабабу натиҷа равшану возеҳ нишон дода мешавад ва сарчумла одатан сабабро, чумлаи пайрав натиҷаи онро ифода менамояд: «**Боғ бо панҷараи ҷунон** баланде инҳисор шуда буд, **ки** аз болои он фаросӯ нигаристан ҳеҷ имкон надошт...» [46, с. 46]. – «The garden was a wide enclosure, surrounded with walls so high as to exclude every glimpse of prospect» [47, p. 67].

Хусусиятҳои фарқкунандаи чумлаҳои пайрави натиҷа аз навиҳои дигари чумлаҳои пайрав дар он зоҳир мегардад, ки ин навиҳои чумлаҳои пайрав дар чумлаи сода аъзои пайрави ба худ мувофиқ надошта, онҳо ба ягон аъзои сарчумла тобеъ намешаванд ва робитаи онҳо бо сарчумла нисбатан маҳдуд аст. Дигар он, ки дар таркиби сарчумлаи чумлаҳои пайрави натиҷа калимаҳои ҳамнисбат истифода намешаванд. Алоқамандии ин навиҳои чумлаҳои пайрав ба сарчумла тавассути пайвандаки содаи «**ки**» ва интонатсия ба амал омада, онҳо ҳамеша пас аз сарчумла ҷой мегиранд. Хабарӣ сарчумла ва чумлаи пайрави натиҷа бештар дар як замон воқеъ гардида, дар он натиҷаи амалӣ муайян мегардад, ки паиҳам воқеъ гардидааст.

ХУЛОСА

Дар хулоса мазмун ва муҳтавои диссертатсия натиҷагирӣ шудааст, ки бандҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Маълум аст, ки низомии усул ва роҳҳои ташаққули баваҷудоии сохтори грамматикӣ чумлаҳои мураккаб дар муддати асрҳои тӯлонӣ, ба вижа дар афкори забоншиносии асримиёнагӣ ва муосир дарҷ гардидааст ва намунаи онҳо дар сарчашмаҳои осори илмӣ Абуали

ибни Сино, Носири Хисрав, Хоча Ҳасани Нисорӣ, Насируддини Тусӣ, Шамси Қайси Розӣ, Маҳмуди Омулӣ Б. Ниёзмӯҳаммадов, Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, Ҳ. Хусейнов, М. Қосимова, Ш. Рустамов, Д. Хочаев, Ф. Зикриёев, Н. Раҳмонова ва дигарон инъикос ёфтаанд.

2. Таҳлил ва таҳқиқи ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа нишон дод, ки бо чунин роҳу усули пажӯиш баъзе хусусиятҳои грамматикӣ ва таърихӣ забонҳои муқоисашаванда, ки забонҳои хонаводаи ҳиндаевропей мебошанд, тавофут ва муштарақоти ин навъи ҷумлаҳо ошкор хоҳад гардид.

3. Дар ҷараёни таҳқиқи муайян карда шуд, ки ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои муқоисашаванда на танҳо барои эзоҳи сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, балки барои шарҳу тавзеҳи дигар ҷумлаҳои пайрав низ истифода шуда метавонанд. Инчунин, ҷумлаҳои пайрави сабаб на танҳо як ҷумлаи сода, балки ду ва зиёда ҷумлаҳои содаро метавонад шарҳ диҳанд [1 - М].

4. Яке аз вижагиҳои ҷумлаи пайрави сабаб дар он ифода меёбад, ки тобеъшавии онҳо тавассути пайвандҳои тобеъкунанда сураат мегирад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки пайвандҳо на танҳо воситаи робита, балки нишонаи муносибати байни ҷумлаҳо махсус меёбанд. Бо вучуди ин, на ҳамаи навъҳои ҷумлаҳои пайравро аз нигоҳи мавқеи пайванди муайян кардан мувофиқи матлаб аст, инчунин, бояд мазмуни ҷумла ба шаклҳои сифаи феълии онҳо низ бояд ба назар гирифта шаванд, зеро на ҳамаи пайвандҳо хоси ҷумлаҳои пайрави сабаб мебошанд [2 - М].

5. Яке аз вижагиҳои хоси ҷумлаҳои пайрави сабаб дар он зоҳир меёбад, ки ин навъи ҷумлаҳои пайрав дар навбати худ маъноҳои асосӣ ва вазифаҳои эзоҳӣ гуногунро ифода намуда, бо ин васила алоқаҳои мураккабтарини байни ҳодисаву воқеаҳоро ифода менамоянд. [3 - М].

6. Таҳлилҳо нишон доданд, ки умумиятҳо ва фарқиятҳои сохторӣ-маъноии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар заминаи матнҳои асарҳои бадеӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то қадри имкон дар асоси маводи мавҷудбуда муайян карда шуданд.

7. Ҳангоми таҳлил ва таҳқиқи муқаррар гардид, ки воситаҳои грамматикӣ ҷумлаи пайрави натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз дигар навъи ҷумлаҳои пайрав то андозае тавофут дорад. Ҷумлаҳои пайрави натиҷа танҳо тавассути пайванди муштарақвазифаи «**ки**», ки

муодили англисии он муодили англисии он пайвандакҳои «**that**» ва «**which**» ба ҳисоб мераванд, ба сарҷумла тобеъ мешаванд [8- М; 4- М].

8. Таҳлил ва баррасиҳо нишон доданд, ки дар сохтори ҷумлаҳои мураккаби тобеъ баъзе масъалаҳои баҳсталаб низ мавҷуд ҳастанд. Масалан, масъалаи ба кадом навъи ҷумлаи пайрав мутаалиқ будани ҷумлаҳои пайраве, ки дар таркиби сарҷумла ҷонишинҳои ишоратии «**ҷунон**» ва «**онҷунон**» доранд, ки муодили англисии онҳо пайвандакҳои «**so**», «**so that**» ҳисобида мешаванд, ки то ҳол мавриди баҳсу гуногунандешии муҳаққиқони соҳа қарор дорад. Як гурӯҳ муҳаққиқон андеша доранд, ки ин навъи ҷумлаҳои пайрав мутаалиқ ба ҷумлаҳои пайрави микдору дараҷа мебошад. Гурӯҳи дигар ин навъи ҷумлаҳои пайравро ба ҷумлаҳои пайрави тарзи амал ва бархе онро ба ҷумлаҳои пайрави натиҷа мутаалиқ донистаанд, ки ин як таҳқиқи саҳеҳ ва алоҳидаро талаб менамояд.

9. Дар бахшҳои муайяни диссертатсия роҷеъ ба таҳлили таркиби морфологии пайвандакҳои тобеъкунанда, воситаҳои дастурии онҳо ва воситаҳои ғайрипайвандакӣ ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа, хусусиятҳои фарқкунандаи сохториву маъноии ин навъи ҷумлаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври мушаххас маълумот пешниҳод гардидааст.

10. Ҳангоми баррасии вижагиҳои семантикии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа, тобишҳои маъноӣ ва иловагии ҷумлаҳои мавриди таҳқиқ, инчунин, тавофути онҳо аз навъҳои дигари ҷумлаҳои пайрав, махсусан ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои муқоисашаванда хусусиятҳои монандӣ ва фарқкунандаи онҳо муайян ва муқаррар шудааст.

11. Аз таҳлили ҷумлаҳои мавриди таҳқиқ дар забонҳои муқоисашаванда муайян гардид, ки пайвандакҳои тобеъкунанда дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷумлаҳои пайравро бо сарҷумла алоқаманд месозанд ва ба ҳамин восита муносибатҳои тобӣ ва тобиши маъноии онҳоро муайян менамоянд [2-М].

12. Пайвандакӣ муштарақвазифаи «ки» дар забонҳои муқоисашаванда мавриди истифодаи фаровон қарор гирифтааст. Истифодаи пайвандакӣ мазкур барои ба сарҷумла алоқаманд намудани

на танҳо ҷумлаи пайрави сабаб ва натиҷа, балки дар навъҳои дигари ҷумлаи пайрави сабаб низ хеле зиёд ба мушоҳида мерасад [М : 8].

13. Таовуфи ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забони тоҷикӣ ва англисӣ аз дигар навъҳои ҷумлаҳои пайрав бештар дар он зоҳир мегардад, ки дар онҳо вазифаҳои ҳолшарҳдиҳанандаи сабабу натиҷа нишон дода мешавад ва онҳо тавассути ҳоли сабаб ва натиҷа сарҷумло шарҳу эзоҳ медиҳанд.

14. Ҳангоми таҳлил муайян гардид, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тарзи истифодаи пайвандакҳо ва вожаҳои ҳамнисбат гуногун буда, дараҷаи тобеияти ҷумлаи пайрав ба он вобаста аст. Агар вожаҳои ҳамнисбат дар таркиби сарҷумло омада бошанд ва ё ҷумлаи пайрав дар байни аъзои сарҷумло омада бошад, тобеияти ҷумлаи пайрав қавитар мегардад [5-М].

15. Аз натиҷаи таҳқику баррасии ҷумлаҳои пайрави сабабу ошкор карда шуд, ки дар забонҳои муқоисашаванда алоқаи сарҷумло бо ҷумлаи пайрав метавонад ҳам тавассути пайвандакҳо ва ҳам бидуни онҳо ба вуҷуд оянд. Дар ин маврид мавқеи интонатсия дар созмони ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа хеле муқим аст. Ин гуна алоқаҳо дар забонҳои мавриди таҳқиқ асосан аз семантикаи нутқ вобастагӣ доранд [4 - М].

Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ се даврано фаро мегирад:

1. Дар давраи аввали таҳлил асосҳои назариявии омӯзиши ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои тоҷикиву англисӣ, шарҳи умумии ҷумлаҳои пайрави мавриди назар дар сарчашмаҳои забонҳои муқоисашаванда, мавқеи истеъмолии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар низомии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва хусусиятҳои сохториву маъноии навъҳои зикргардидаи ҷумлаҳои пайрав дар забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳқику баррасӣ қарор гирифтаанд.

2. Дар давраи дуюми таҳлил, таркиби морфологӣ пайвандакҳо, воҳитҳои грамматикӣ пайвандакӣ ва ғайрипайвандакӣ ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда ва ҷиҳатҳои фарқкунандаи истифодабарии пайвандакҳо дар ҷумлаҳои пайрави зикргардида дар забонҳои муқоисашаванда дар алоҳидагӣ матраҳ гардидаанд.

3. Дар давраи сеюми таҳлил, хусусиятҳои семантикии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои тоҷикиву англисӣ, тобишҳои маъноии иловагии навъҳои зикргардидаи ҷумлаҳои пайрав ва тавофути ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа аз дигар навъҳои ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифта, вижагиҳои монандиву фарқкунандаи онҳо муайян ва ошкор карда шудаанд.

Тавсияҳо доир ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Бо дарназардошти таҳқиқоти мо бештар мебуд, агар аз ҷониби донишмандони забоншинос ҷиҳати омӯзиши ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ масъалаҳои муайяни илмӣ қоркард ва мавриди пажӯҳиши мукаммалтаре қарор дода шавад.

2. Дар асоси мавҷуд будани ин ё он воситаи алоқаи грамматикӣ сохтори ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа дар забонҳои муқоисашаванда бояд тобишҳои маъноие, ки дар мазмуни матн ҷумлаи пайрави сабабу натиҷа инъикос ёфтаанд, ба таври мушаххас муқаррар карда шаванд.

3. Диссертатсия ҳангоми таҳқиқу баррасии масъалаҳои сохториву маъноии ҷумлаҳои пайрави ҳол, аз ҷумла, ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа метавонад, ба пажӯҳишу таҳлили навъҳои гуногуни ҷумлаҳои пайрав аз лиҳози муқоиса ҳамчун дастури зарури илмӣ мусоидат менамояд.

4. Маводди диссертатсия бо мақсади ҳарчи бештар ошноӣ пайдо намудани донишҷӯёни бахшҳои филологии забони тоҷикӣ ва англисӣ ба хусусияти забонии ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷаи забонҳои муқоисашаванда дар китобҳои дарсии ба барномаҳои таълимӣ мувофиқ ворид намудани ҷумлаҳои пайрави сабабу натиҷа пешниҳод карда мешавад.

ИНТИШОРОТ АЗ РЀЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1- М]. Орзуева П. Ҷ. Истифодаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб ва замон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П. Ҷ. Орзуева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – №1 (96). – С. 96-101. ISSN 2219-5408

[2-М]. Орзуева. П. Ҷ. Воситаҳои асосии алоқаи тобеи ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа бо сарҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П.Ҷ. Орзуева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – №4 (99). – С. 65 - 70. ISSN 2219-5408

[3-М]. Орзуева. П. Ҷ. Ифодаи маъноҳои асосӣ ва вазифаҳои эзоҳии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П. Ҷ. Орзуева // Паёми Донишгоҳи миллий. – Душанбе, 2023. – № 6. – С. 58-64. ISSN 2413-516X

[4-М]. Каримзода. Ш. Б., Орзуева. П. Ҷ, Мавқеъ ва истифодаи интонатсия дар ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / Ш. Б. Каримзода., П. Ҷ. Орзуева, // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2023. – №6. – С. 7-14. ISSN 2219-5408

[5-М]. Орзуева П. Ҷ. Нақши калимаҳои ҳамнисбат дар ташаккули ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П. Ҷ. Орзуева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2024. – №3. – С. 59-64. ISSN 2219-5408

II. Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар маҷаллаҳо ва маҷмуаи маводи конференсҳо:

[6-М]. Орзуева. П. Ҷ. Истифодаи пайвандакҳои тобеъкунандаи ҷунки, зеро ки, азбаски (since, for,. - because, as)дар ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П. Орзуева // Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби таҳсилоти олий. мав. конф. илмӣ- амалии байналмилалӣ. – Душанбе, 2023. – С. 141-144.

[7-М]. Orzueva P. J. The using of subordinating conjunctions in adverbial clauses of cause in Tajik and English languages / P. J. Orzueva // Collection of Articles of Scientific and Practical

International Conference entitled «Language is an important carrier of historical memory». – Dushanbe, 2024. – P.76 -81.

[8-М]. Орзуева, П. Ҷ. Воситаҳои гуногуни истифодаи пайвандаки ки дар ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П. Орзуева // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Муносибати босалоҳият дар рушду нумуи таълими забони хориҷӣ. – Душанбе, 2024. - С. 96-99.

[9-М]. Орзуода П. Ҷ. Мавқеи истеъмолии пайвандаки «азбаски» (since) дар ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забони тоҷикӣ ва мувофиқати он дар забони англисӣ / П. Орзуева // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами омӯзиши забонҳои хориҷӣ (русӣ, англисӣ ва хитой) дар шароити муосир» (Бахшида ба 80-солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ). – Кӯлоб, 2024. – С. 157-159.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ САДРИДДИНА АЙНИ**

На правах рукописи

ТДУ 809.155. 0 + 802.
ТКБ 81.2 Тоҷ+ 81.2 Анг
0 - 63

Орзузода Парвина Джамолидин

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРИДАТОЧНЫХ
ПРЕДЛОЖЕНИЙ ПРИЧИНЫ И СЛЕДСТВИЯ В ТАДЖИКСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени кандидата
филологических наук по специальности 10.02.20 – Сравнительно-
историческое, типологическое и сопоставительное языкознание**

Душанбе – 2025

Диссертационная работа выполнена на кафедре языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Каримов Шухрат Бозорович, доктор филологических наук, директор государственного образовательного учреждения «Президентская школа для одаренных детей в Дангаринском районе Хатлонской области»

Официальные оппоненты: Мухторов Зайниддин Мухторович— доктор филологических наук, профессор, ректор филиала Институт развития Сингапурского менеджмента в Душанбе
Рахмонова Дилрабо Искандаровна— кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской филологии и иностранных языков Института искусства и культуры Таджикистана имени М.Турсунзода

Ведущая организация: Бохтарский государственный университет имени Носири Хусрав

Защита диссертации состоится «_27_»_сентября 2025 года, в 13:00 часов на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-036 при Таджикском международном университете иностранных языков имени Сотима Улугзаде по адресу: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ф. Мухаммадиева 17/6, зал заседаний Учёного совета.

С содержанием диссертации можно ознакомиться на сайте www.ddzt.tj и в научной библиотеке Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде.

Автореферат разослан «___»_____2025 г.

Научный секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук

Хасанова Ш.Р.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Данная диссертация посвящена сопоставительному анализу придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках. В работе рассматриваются структурно-семантические характеристики, основные способы выражения подчинительной связи, а также выявляются семантические оттенки соответствующих типов сложноподчинённых конструкций.

Язык служит ключевым инструментом человеческого общения, отражая исторический путь развития народов. Он выполняет важнейшую функцию в общественной жизни, являясь средством самовыражения наций и этнических групп. Через язык становится возможным приобщение к культурным ценностям и традициям различных народов мира. В условиях глобализации и столкновения культур защита и сохранение национального языка стоит на первом месте, и для его развития и совершенствования делается многое. Одной из таких работ является сравнение родного языка с другими языками языковой семьи, привлечение внимания лингвистов, ведь каждый год Основатель мира и национального единства, Великий Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, Уважаемый Эмомали Рахмон в своих посланиях подчеркивает необходимость изучения иностранных языков и напоминает, что каждый полноправный человек должен знать как минимум два иностранных языка.

Для сопоставительного изучения раздела синтаксиса таджикского языка в сравнении с английским языком, который в силу своего морфологического строения входит в группу индоевропейских языков, в настоящее время считается очень актуальным разработать сравнительное исследование различных вопросов, связанных с фонетикой, лексикой, морфологией и синтаксисом сравниваемых языков, весьма различных по структуре и составу. Возникла необходимость провести анализ и исследование синтаксической структуры таджикского и английского языков, выявив их общие черты и различия в плане строения, состава, семантики и грамматических функций.

Вопрос изучения придаточных предложений причины и следствия является одной из центральных задач в синтаксическом сопоставлении

таджикского и английского языков, поскольку данная тема остаётся недостаточно разработанной в современной лингвистике, а взгляды учёных на эту проблему существенно различаются. В частности, высказывается точка зрения, что в грамматической системе таджикского языка якобы отсутствуют придаточные предложения следствия. Эта проблема возникла и распространилась из-за неосведомленности сторонников этой ошибочной идеи, а также из исторических источников и истории исследования сложных придаточных предложений. По поводу наличия придаточного предложения следствия исследователь Воджидали Муджмали выражает свое мнение следующим образом: «В-четвертых, что оно рождается из наших слов и называется следствием, как мы говорим: «Ибодат ва парҳезгорӣ мучиби наҷоти укбо аст». «Мучиби наҷоти укбо» натиҷа аст» («Молитва и благочестие – ключ к спасению от потустороннего мира». «Ключ к спасению от потустороннего мира» является следствием) [5, с. 312].

Анализ и исследование грамматических особенностей придаточных предложений причины и следствия таджикского языка в сравнении с английским языком является одним из актуальных вопросов. Посредством рассмотрения их особенностей становится возможным выявить различные аспекты грамматического слоя сопоставляемых языков. Конечно, в общем языкознании, в частности, в языкознании европейских стран и России, по этой теме проделана большая работа и некоторые ее аспекты нашли свое решение.

Следует отметить, что до сих пор не проведено специального и полноценного исследования, которое охватило бы данный вопрос в таджикском языке в сравнении с английским языком. Хотя вопросы, связанные с причинно-следственными связями, изучались отдельно в таджикском и английском языках, с точки зрения сравнительного языкознания данная диссертация является первой, в которой они обсуждаются и научно исследуются, что свидетельствует об актуальности темы данной диссертации.

Тем не менее, в таджикском языкознании, начиная с конца 40-х годов XX века и в последующие годы, исследованием сложных предложений впервые занимались таджикские ученые, такие как Б. Ниёзмухаммадов [1960г.; 1962г.], Ш. Ниёзи [1946г.], Н. Маёсуми

[1949г.; 1959г.], Х. Хусейнов [1960г.], Д. Тоджиев [1971г.], Ш. Рустамов [1964г.], Ф.Зикриёев [1970; 1984], К. Қаландаров [2004], Р. Асозода [2010], Д. Хочаев [2011; 2021] и др.

Наше исследование в области сравнительного языкознания напрямую связано с современными направлениями лингвистики, основное внимание в котором уделяется сравнению и анализу придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках. Оно также охватывает описание и сопоставление сложных синтаксических конструкций этих языков.

В связи с этим сравнительное изучение таджикского и английского языков, принадлежащих к разным ветвям индоевропейской языковой семьи — иранской и германской соответственно, — приобретает особую актуальность и способствует более глубокому пониманию и анализу языков данных групп.

Степень изученности темы. Вопрос исследования и анализа придаточных предложений причины и следствия в современном языкознании является одной из тем, которая уже много лет привлекает внимание лингвистов и синтаксистов. По результатам изучения научных трудов, связанных с данной темой, видно, что истоки изучения различных лингвистических вопросов таджикского и английского языков начались со Средних веков и продолжают до нашего времени.

Средневековые учёные уделяли особое внимание сложным предложениям и высказывали по этому поводу интересные и ценные взгляды. В частности, Абуали ибн Сина дал интересные комментарии и пояснения относительно логических категорий сложных предложений. Например, он приводит пример при объяснении условных моментов мутаасил (соединенный) в отношении мунафасил (разделенный) так: «Агар офтоб барояд, рӯз бувад». По анализу и логической интерпретации Абуали ибн Сины первая часть, или другими словами, первое предложение «Агар офтоб барояд» (если солнце взойдет) является придаточным предложением, а вторая часть «рӯз бувад» (наступит день) - главным предложением. В самом деле, с точки зрения логики слова, первым идет действие придаточного предложения, а затем происходит действие главного предложения (то есть следствие). Структурно самостоятельной частью является главное предложение, а вторая часть—придаточное предложение, которое подчиняется к

главному предложению. Следует отметить, что относительно логического объяснения этого предложения Абу Али ибн Сина показал с точки зрения грамматики. Например, по данному вопросу он отмечает так: «Агар офтоб барояд, рӯз бувад» есть два компонента: первое «офтоб барояд», второе «рӯз бувад», однако условный компонент исключает предшествующий [1, с. 37].

Исследования отдельных видов придаточных обстоятельственных предложений таджикского языка опубликованы в виде научных статей такими таджикскими синтаксистами, как Х. Хусейнов [1960г.], Д. Тоджиев [1964г.; 1966г.; 1971г.], Ш. Рустамов [1964г.; 1968г.; 1979г.], Ф. Зикриёев [1968г.], М. Косимова [1976г.], Б. Камолиддинов [1980г.], Д. Ходжаев [1921г.], М. Мирзоева [2017г.] и др.

Сложные предложения исследованы и рассмотрены русскими англистами, такими как А. И. Смирницкий [1957г.], Ю. Р. Гепнер [1963г.], Б. С. Хаймович [1967г.], Л. Л. Иофик [1968г.], Б. А. Ильиш [1971г.], Н. А. Кобрина [1986г.] и др.

Исследование придаточных обстоятельственных предложений, осуществленное на базе сравнения таджикского, русского и английского языков, принадлежит Н. Ш. Рахмоновой [2018г.]. В своей диссертации исследователь обращается к анализу и обзору семантической структуры СПП в синтаксической системе на базе таджикского, русского и английского языков и выражает свои мысли в форме классификации разных типов придаточных обстоятельственных предложений в сопоставляемых языках. В ходе исследования автор опирается на произведения таджикских, русских и английских писателей и определяет свою позицию в отношении типов придаточных предложений.

Придаточные предложения причины и следствия не исследовались и не изучались отдельно в таджикской и английской типологической лингвистике. Только в диссертации Н. Давлатова, написанного на тему «Сопоставительный анализ придаточных обстоятельственных предложений в таджикском и английском языках на примере произведения С. Айни «Воспоминания»» придаточные предложения причины и следствия являются одним из ее компонентов, даются краткие сведения об этих видах придаточных предложений.

С нашей точки зрения, независимо от публикации статей и произведений, изучение данной темы в плане сравнения в связи с творчеством того или иного писателя специальным образом и сравнение ее с произведениями других писателей и сравнение их с языком классической литературы нуждается в глубоком научном исследовании. Следовательно, мы решили исследовать и рассмотреть придаточные предложения причины и следствия в таджикском и английском языках отдельно, а также показать отличительные структурные и семантические особенности этого типа СПП от других типов придаточных предложений в сопоставляемых языках.

Стоит отметить, что в процессе своей научно-исследовательской работы мы больше опирались на переводные художественные произведения, такие как «Джейн Эйр» английского писателя Шарлотты Бронте, «Воспоминания» Садриддина Айни, «Старик и море» Эрнеста Хемингвея и других. Эти произведения в таджикской и английской прозе считаются очень содержательными произведениями, в которых оцениваются различные вопросы отношения общества, людей разного вероисповедания и разных взглядов, и представляют богатый и обильный материал по теме нашего исследования. В связи с этим, мы считаем целесообразным выбор темы **«Сопоставительный анализ придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках»**, которая исследуется в сопоставительном языкознании таджикского и английского языков с точки зрения анализа и сопоставления.

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами. Вопросы, рассматриваемые в настоящей диссертации, имеют тесную связь с программами научно-исследовательских дисциплин и филологическим направлением, а полученные результаты способствуют совершенствованию установленных научно-исследовательских программ. Данная тема исследования является частью научно-исследовательской работы кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основная цель упомянутой темы обусловлена особым вниманием диссертанта к грамматическим

особенностям придаточных предложений причины и следствия таджикского языка в сравнении с английским языком, а также нерассмотренным комплексно аспектам этих видов придаточных предложений. Основной целью исследования является, прежде всего, исследовать, изучить и проанализировать и сравнить отличительные признаки придаточных предложений причины и следствия в исследуемых языках, показать их с точки зрения структуры, содержания и функции, мест их употребления, их согласованности и совместимости с главным предложением, способов выражения и грамматических средств его связи с главным предложением в таджикском и английском языках.

Задачи исследования в первую очередь, необходимо выявить и систематизировать структурные и стилистические особенности, а также определить грамматические черты таджикских придаточных предложений причины и следствия в контексте их сопоставления с аналогичными конструкциями в английском языке. Важным этапом является также анализ различий и сходств между этими предложениями в двух языках. Для достижения поставленной цели требуется выполнение следующих **задач**:

- сбор и систематизация материалов исследования, касающихся придаточных предложений причины и следствия, из лингвистических источников по таджикскому и английскому языкам;

- исследовать и установить положение придаточных конструкций, выражающих причинно-следственные отношения, в рамках сложноподчинённых предложений в анализируемых языках;

- определить характерные особенности синтаксического строения придаточных предложений причины и следствия в сопоставляемых языках;

- проанализировать роль союзных средств в формировании, функционировании и развитии причинно - следственных придаточных в исследуемых языках;

- рассмотреть использование универсальных союзов в составе придаточных причинных и следственных конструкций в изучаемых языках;

– выяснить значение соотносительных слов и интонации в структуре придаточных предложений выражающих причинно-следственных отношения в сопоставляемых языках;

– описать различные семантические оттенки, передаваемые придаточными причины и следствия в таджикском и английском языках;

– установить общие и различительные черты между придаточными предложений причины и следствия от других видов обстоятельственных придаточных конструкций в таджикском и английском языках.

Объект исследования. Объектом исследования являются отобранные примеры придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках, а также их функциональные и структурные особенности в контексте различных типологий обстоятельственных предложений, включая «Воспоминания» С. Айни, «Джейн Эйр» Шарлотты Бронте, «Старик и море» Эрнеста Хемингвея и их переводов на таджикский и английский языки.

Предмет исследования. Предметом исследования является изучение структурно-семантических особенностей придаточных предложений причины и следствия в таджикском языке в сравнении с английским языком, и в ходе исследования было установлено, что в этих типах придаточных предложений важными грамматическими средствами являются союзы, соотносительные слова, интонация, согласование глагольных и предикативных форм и играют важную роль в образовании и развитии упомянутых типов сложных придаточных предложений.

Теоретические основы исследования включает в себя следующие труды отечественных и зарубежных ученых, охватывающих различные направления языкознания, сыграли важную роль в качестве теоретических основ исследования: Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Ниёзи, Н. Маъсуми, Д. Тоджиев, Х. Хусейнов, Ш. Рустамов, К. Каландаров, Ф. Зикриёев, М. Косимова, Б. Камолиддинов, С. Атобуллоев, Д. Ходжаев, М. Мирзоева, С. Собирджонов, М. Абдурахмонова, Р. Асозода, Н. Рахмонова, А. Смирницкий, Б. Ильиш, Ю. Р. Гепнер, Л. Иофик, Б. Хаймович, В. Л. Каушанская, Н. А. Кобрина, Д. С. Самедов, Е. В. Кротович, Н. С. Поспелов, С. Е. Крючков, Н. Н.

Темирханова, Л. Ю. Максимов, Н. Широкова, Н. С. Черникова, И. Р. Чередниченко и др.

С теоретической точки зрения автор диссертации в основном опирается на исследования отечественных и зарубежных языковедов, таких как Н. Маъсуми, Ш. Рустамов, Д. Тоджиев, А. Мамадназаров, Н. Рахмонова, К. Усмонов, В. Виноградов, П. С. Пейсиков, М. А. Ганшина, Т. В. Ларина, Д. Н. Шмелов, проводившие исследования на материале одного языка, а также сопоставления с одним или двумя языками, поскольку упомянутые выше лингвисты исследовали синтаксис на материале одного языка или в сопоставительном плане с одним или двумя языками.

Научная новизна данного исследования заключается в том, что в нём впервые осуществлено самостоятельное и целенаправленное изучение придаточных предложений причины и следствия в таджикском языке в сопоставлении с английским. Впервые в диссертационной работе предметом научного анализа стали ключевые характеристики этих придаточных конструкций: их синтаксическое строение, модели формирования, типология, грамматические и семантические особенности, средства выражения, а также передача различных оттенков значения. Кроме того, в работе представлены как сходства, так и различия в реализации придаточных причины и следствия в таджикском и английском языках.

Основные положения, выносимые на защиту

1. Придаточные предложения причины и следствия считаются особым и широко используемым видом придаточных предложений в таджикских и английских лингвистических источниках и широко используются в литературных произведениях и устной речи. Произведения «Джейн Эйр» Шарлотты Бронте, «Старик и море» Эрнеста Хемингвея, «Воспоминания» Садриддина Айни представляют собой большую научную художественную ценность. С этой точки зрения язык этих произведений содержит интересные тексты, позволяющие выявить и показать общие и отличительные особенности придаточных предложений причины и следствия в качестве сокровищницы ценных материалов в сопоставимых языках.

2. Анализ структурных и семантических характеристик придаточных предложений причины и следствия представляет собой

ещё один важный аспект диссертации, целью которого является выявление способов формирования таких придаточных конструкций в сравниваемых языках. В ходе анализа и исследования многозначности придаточных предложений причины и следствия было установлено, что этот тип придаточных предложений в исследуемых языках выражает разные смысловые оттенки придаточных причины, следствия, цели, уступительных придаточных предложений, придаточных образа действия, меры и степени, и автор диссертации показывает это с особым мастерством.

3. Грамматические средства — включая союзы, соотносительные слова, интонационные особенности и согласование глагольных форм — играют центральную роль в построении придаточных предложений причины в таджикском и английском языках. Эти компоненты существенно влияют на определение специфики данного вида придаточных конструкций.

4. Придаточные предложения следствия в системе СПП подчиняются главному только посредством союза «**ки**» и его английский эквивалент «**that**» и интонации. Из источников исследования придаточных предложений следствия в исследуемых языках установлено, что в составе главного предложения этого вида придаточных предложений не употребляются соотносительные слова, а степень их употребления в сопоставимых языках является одним из недостаточно изученных вопросов.

Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в том, что на основе анализа и исследования придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках его результаты могут быть использованы при разработке важнейших грамматических вопросов на базе сопоставительного исследования. В диссертации представлен дополнительный материал для сравнительного анализа некоторых синтаксических вопросов изучаемых языков, который может послужить основными источниками дальнейших исследований и изучения в этой области. Поэтому полученные результаты могут быть использованы при решении некоторых теоретических разделов синтаксиса, в частности, при исследовании различных вопросов, относящихся к отраслям языкознания, в частности сравнительно-типологическому языкознанию

и стилистике. Основные и практические положения исследования могут быть использованы при сравнительном и типологическом изучении других языков, при разработке и написании учебно-методических рекомендаций для филологических факультетов университетов и институтов, средних общеобразовательных учреждений. Отдельные разделы диссертации целесообразно использовать в качестве достоверного материала при проведении специальных семинаров по вопросам синтаксиса таджикского и английского языков на кафедрах филологии, перевода и иностранных языков высших учебных заведений. Также материалы исследования могут быть применены при разработке теоретических курсов по таким предметам, как «Введение в языкознание», «Общее языкознание» и «Сопоставительная типология таджикского и английского языков», «Теория и практика перевода».

Степень достоверности результатов исследования. Соответствие объема диссертации, разработка основных положений исследования в виде научных статей, а также обобщение и формулирование результатов и выводов, осуществленных на основе исследованных источников, доказывают степень достоверности результатов исследования.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертационная работа на тему «Сопоставительный анализ придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках» соответствует паспорту специальности, а ее содержание соответствует установленному порядку написания диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук утвержденному Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан по специальности 10.02.20 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование. Личный вклад исследователя в процесс исследования состоит в сборе материалов, связанных с темой диссертации, и следующих выполненных работах: а) анализ теоретической интерпретации научной литературы, связанной с темой исследования, то есть придаточными предложениями причины и следствия в таджикском и английском языках; б) сбор и систематизация материалов из конкретных

источников-произведений, таких как «Джейн Эйр» Шарлотты Бронте, «Воспоминания» Садриддина Айни «Старик и море» Эрнеста Хемингвея и их переводов на таджикский и английский языки; в) определение места подчинительных союзов, соотносительных слов и интонации, сочетаемости глагольных и предикативных форм в придаточных предложениях причины и следствия сопоставляемых языков на основе упомянутых произведений; г) выявление сходств и различий при анализе придаточных предложений причины и следствия; д) конкретные выводы и рекомендации, полученные в результате исследования.

Исследование данной работы является результатом независимой научной работы ее автора. Также автор самостоятельно и непосредственно участвовал на всех этапах исследования, начиная от сбора научных материалов, изучения теоретических источников с учетом их анализа и исследования, а также обсуждал и исследовал научные труды отечественных и зарубежных ученых, имеющих непосредственное отношение к теме.

Апробация и реализация результатов исследования. Основное содержание диссертации обсуждалось и рассматривалось в докладах, ежегодных научно-теоретических конференциях и семинарах профессоров и преподавателей кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Диссертация было обсуждена и рекомендована к защите на расширенном заседании кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни и на учёном совете факультета английского и восточного языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни (Протокол №6/5.1 от 24.01. 2025).

Публикации по теме исследования. Результаты и основные положения диссертации опубликованы в 9 научных статьях, в том числе 5 статей в рецензируемых журналах ВАК РТ.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка литературы, общий объем составляет 172 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обоснована актуальность выбранной темы и проанализирован уровень её изученности в работах отечественных и зарубежных лингвистов, с акцентом на значимость их вклада в развитие теории сложноподчинённых предложений с придаточными причины и следствия. Также чётко обозначены цели и задачи исследования, раскрыты его научная новизна, теоретическая и практическая значимость, определены объект и предмет исследования, описаны использованные источники и ключевые положения, подлежащие защите.

Первая глава, под названием **«Теоретические основы анализа придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках»**, состоит из четырёх разделов.

Первый раздел называется **«Придаточные предложения причины и следствия в источниках языкознания»**, в котором даётся информация об источниках возникновения придаточных обстоятельственных предложений, в частности, придаточных предложений причины и следствия в исследуемых языках. В части синтаксиса языкознания таджикского и английского языков СПП (Complex sentences) составляют одну из тем, не исследованных до конца и комплексно. В данной области написан ряд научных работ, каждая из которых посвящена отдельным аспектам придаточных предложений.

Принимая во внимание тот факт, что СПП с придаточным причины отдельно и комплексно не изучались, таджикский исследователь Ш. Рустамов рассматривает тему придаточных предложений причины. Придаточные предложения причины он делит на две большие группы по их функции, месту употребления и синтаксическим особенностям: 1. Придаточное предложение причины, которое показывает причину свершения или не свершения мысли, выраженной в главном предложении, поясняет ее и используется для уточнения и доказательства мысли главного предложения. 2. Придаточное предложение причины, вызвавшее реализацию главного предложения, а главное предложение считается его следствием.

Следует отметить, что данное разделение не означает, что упомянутые типы придаточных предложений причины отличаются друг от друга и не имеют между собой ничего общего. В таджикском языке есть придаточные предложения, относящиеся только к одной из этих групп. Однако большинство придаточных предложений причины имеют пояснительный характер, и не все следующие поясняющие и доказывающие придаточные предложения могут быть причиной возникновения главного предложения.

По мнению русского ученого-англиста К. Н. Качаловой, придаточные предложения причины в английском языке отвечают на вопрос *why* (почему) и соединяются с главным предложением с помощью союзов *because, as, since, for, now that* [13, с. 416].

Русский исследователь английского языка В. Л. Каушанская определяет придаточные предложения причины в английском языке следующим образом: «Придаточные предложения причины в английском языке объясняют совершение действия, выраженного в главном предложении. Эти предложения подчиняются главному предложению с использованием подчинительных союзов и союзных слов, таких как *as, because, since, for fear (that), on the ground that, for the reason that*» [12, с. 347].

Если русский исследователь-англист К. Н. Качалова указывает на пять союзов причины, то В. Л. Каушанская указывает на наличие семи союзов. В. Л. Каушанская относит и сочетания «*on the ground that*» и «*for the reason that*» в группу союзов придаточного предложения причины, соответствиями которых в таджикском языке являются «барои он ки» или «бо сабаби он ки». Отсюда, если упомянутые союзы стоят в составе главного предложения придаточного предложения, считаются соотносительным словом.

Хотя в таджикском языкознании первые сведения о сложносочиненных предложениях причины и следствия можно найти в учебниках грамматики для средних школ и синтаксиса для высших учебных заведений, трудно найти источник для СПП причины и следствия

. Н.С. Поспелов – один из ученых, которые уделяли особое внимание вопросам сложных предложений, рассматривает их в их смысловом единстве и грамматической структуре, оценивает по диалектическим

законам. Опираясь на мнения других исследователей в данной области, он видит связь причины и следствия в единстве, одно из которых не существует без другого.

Лингвисты В. Н. Жигадло и И.П.Иванова, представляя информацию о сложносочиненных предложениях (ССП) причины и следствия в английском языке, считают сочинительные союзы «**so**» и «**for**» как выражающие причину и следствие. С их точки зрения, различие соединительных и подчинительных союзов проявляется в способе выражения этих связей: в составе каждого предложения они сохраняют самостоятельное значение, хотя и связаны или подчинены главному предложению. Кроме того, в каждом типе предложений этой группы - как в следствии, так и в причине - наряду с выражением сравниваемых союзов с соответствующим подчинительными союзами, присущи также особые оттенки для выражения связи следствия и причины.

Одной из характерных особенностей СПП причины-следствия является то, что они занимают прочное место в составе СПП. Первая часть таких предложений является причиной, а вторая часть — следствием. неизменно, и обе части имеют тесную грамматическую связь друг с другом. Их место неизменно, и обе части имеют тесную грамматическую связь друг с другом. Например: 1. «Хама медонист, ки хонум Меллард дили касал дорад, бинобар ин дар бораи фавти шавхараш бисёр боэҳтиётона хабар доданд» [45, с.39]. - «Knowing that Mrs Millard was afflicted with a heart trouble, great care was taken to break to her as gently as possible the news of her husband's death» [45, с.38]. В таджикском предложении союз «**бинобар ин**» становится поясняющим элементом следствия главного предложения. В английском переводе союз «**бинобар ин**» заменяется приставкой «**to**», поясняющей результат действия главного предложения. На самом деле, английский эквивалент союза «**бинобар ин**» является «**so that**», и если бы этот союз был использован в английском предложении, он бы соответствовал таджикскому переводу.

Второй раздел называется «**Место придаточных предложений причины и следствия в системе сложноподчиненных предложений в сравниваемых языках**».

Стоит отметить, что придаточные предложения причины и следствия образуют самостоятельную и организованную группу придаточных предложений в составе СПП по структуре, значению и синтаксическим функциям, причем внутри них конкретно указывается процесс придаточных средств связи, их общие и отличительные черты.

Придаточные предложения причины выражают причины совершения действия и состояния главного предложения в разных формах. Например: «То ин чо нафаси шамол расад хам, камтарин начворо барангехтан наметавонад, зеро дар ин макон на ягон дарахти сӯзанбарг ва на ягон намояндаи чинси ҳамешасабз рӯидааст, буттаҳои урёни финдику дӯлона бошанд, монои сангҳои сафеди судаи фарши роҳ сокитанд» [46, с.107]. « If a breath of air stirred, it made no sound here; for there was not a holly, not an evergreen to rustle, and the stripped hawthorn and hazel bushes were as still as the white worn stones which cause-wayed the middle of the path» [47, p.116].

В таджикском предложении причина совершения действия главного предложения конкретно определена при помощи слова или союза «**зеро**», имеющего значение причины. В эквиваленте предложения в английском языке причина совершения действия главного предложения определена при помощи союза «**for**». В обоих языках наблюдается схожая синтаксическая структура данных конструкций.

Придаточное предложение следствия выражает результат действия, обозначенного в главном предложении, и подчиняется главному предложению с помощью союз «**ки**» и его эквивалент на английском, как «**that**» и «**so that**». Эти придаточные предложения обычно располагаются после главного предложения в соответствии с логикой.

Следует отметить, что сказуемое главного и придаточного предложений следствия часто выполняются одновременно, а придаточное предложение всегда подчиняется главному предложению простым союзом «**ки**» (*that*) и выражает действие, которое выполняется последовательно. 1. «Таҳқиқот гузаронида шуд ва воқеиятҳои ошкор гаштанд, ки хашму нафрати шадид ба вучуд оварданд» [46 с. 79]. – «Inquiry was made into the origin of the scourge and by degrees various facts came out which excited public indignation in a high degree» [47, p. 111]. – 2.

«Падарам ин воқеаро аз кучо буд шунида оташин шуда ба хона омад ва чунон дар хашм фурӯ рафта буд, ки тамоми аъзои баданаш меларзид [43, с. 156]. – «My father got to hear of this somehow or other and was enraged; he came home with his whole body trembling, as often happened when he was very angry [44, p. 145]. В первом таджикском предложении главное и придаточное предложения стоят в прошедшем времени, а два придаточных предложения соединены с главным предложением союзом «ки». Сказуемое главного предложения выражено в прошедшем времени глаголами «гузаронида шуд» (was made) и «ба вучуд оварданд» (came out). В английском предложении сказуемое в придаточном предложении также стоит в прошедшем времени, а вместо союза «ки» вопросительное местоимение «which» подчиняет придаточное предложение главному предложению. В обоих языках союзы «ки» и «that» поясняют вторую часть предложения и подчиняют придаточное предложение главному предложению. Во втором таджикском предложении указательное местоимение «чунон» появляется в главном предложении, поясняя результат действия, произошедшего в придаточном предложении, а придаточное предложение подчиняется главному предложению союзом «ки». В английском эквиваленте союз не используется, а придаточное предложение подчиняется главному предложению посредством интонации.

Относительно придаточных предложений следствия в исследуемых языках высказывали ценные взгляды отечественные и зарубежные ученые, такие как Д.Т.Тоджиев, Ш. Рустамов, Д. Ходжаев, Ш. Кабиров, С. Атобуллоев, Х. Хусейнов, Ф. Зикриёев, Ш. Рустамов, В. Л. Каушанская, К. Н. Качалова, Р. Л. Ковнер, В. Н. Жигадло, И. П. Иванова и другие.

Третий раздел называется **«Структурно-семантические особенности придаточных предложений причины в сопоставляемых языках»**.

. В контексте структурно-семантического анализа придаточного предложения причины учитываются как формальные и структурные признаки и показатели, так и их смысловые характеристики. Например: «Аз сабаби он ки ман қашшоқ ва ба ӯ сарборӣ будам, ӯ маро бад медид» (46, с.219). – «**Because** I was poor and burdensome, and she disliked me» (47,

р. 219]. В предложении на таджикском языке придаточное причины располагается перед главным. Оно вводится союзом «аз сабаби он ки» и подчиняется главному предложению, выполняя функцию объяснения причины действия, выраженного в основной части. То есть в этом предложении в первую очередь учитываются форма и организация, а затем смысловая природа придаточного предложения. В английском эквиваленте предложения структура предложения также соответствует таджикскому предложению. Здесь союз причины «because» стоит в начале придаточного предложения и подчиняет придаточное предложение главному предложению. В английском предложении учитываются также форма, организация и значение придаточного предложения причины.

Определить и выявить семантические и структурные особенности разных типов придаточных предложений с главным предложением можно именно посредством соответствия их аспектов формы и значения. С этой точки зрения необходимость выражения, смысла и сущности придаточного предложения причины заключается в том, что оно выражает причину совершения действия главного предложения, доказывает выраженную в предложении мысль и становится причиной совершения действия главного предложения.

Четвертый раздел называется **«Структурно-семантические особенности придаточного предложения следствия в сопоставляемых языках»**. Сложноподчинённые предложения с придаточным следствия (adverbial clause of result) относятся к числу наименее распространённых конструкций как в таджикском, так и в английском языках. В связи с этим в лингвистической литературе на таджикском и английском языках представлено ограниченное количество сведений о данном типе придаточных. Это позволяет сделать вывод о том, что придаточные предложения следствия до сих пор не получили всестороннего освещения и глубокого анализа в рамках таджикского и английского языкознания.

Опубликовано лишь несколько научных работ, посвящённых этому типу предложений, что, разумеется, не позволяет охватить все аспекты их структуры и функционирования.

Ещё в 1964 году таджикский лингвист Д.Т. Таджиев опубликовал научную статью в журнале «Советская школа», в которой он

высказывает своё мнение относительно придаточных предложений следствия следующим образом: «Придаточное предложение следствия в составе СПП следствия показывает результат и заключение мысли, выраженной в главном предложении. Придаточное предложение следствия всегда поясняет все главное предложение. В СПП с придаточным следствия отчетливо наблюдаем отношения следствия и причины: если в этих сложных предложениях главное подлежащее выражает причину, придаточное предложение выражает его результат» [35, с. 22-26]

Русский исследователь- англист Г. Н. Погожих, исследовав и рассмотрев придаточные предложения следствия в английском языке (*adverbial clause of result*), приходит к следующему выводу: «Придаточное предложение следствия выражает результат действия мысли, выраженной в главном предложении, и подчиняется главному при помощи подчинительных союзов «*that*», «*so that*», «*such that*» [23, с. 133].

В связи с этим вопросом таджикский ученый К. Усманов также уделяет особое внимание сравнительной типологии придаточных предложений обстоятельства и в своей книге «Сравнительная грамматика английского и таджикского языков» определяет придаточное предложение следствия (*adverbial clause of result*) так: «Придаточное предложение обстоятельства следствия в сравниваемых языках указывает либо на следствие, либо на состояние, выраженное в главном предложении. Такой тип придаточного предложения связывается с главным предложением при помощи союза «*so that-ки*», «*so that*» – «чунон ки»» [38, с 364]. Таким образом, взгляды исследователей К. Усманова и Г. Н. Погожих во многом совпадают и являются схожими. В своих трудах они указывают на союзы «*so that*» и «*such that*» как на средства выражения придаточных предложений следствия в английском языке, эквивалентом которых в таджикском языке выступает союз «ки».

В таджикском и английском языках придаточные предложения следствия, так же как и придаточные причины, выражают причинно-следственные связи. Как правило, придаточные следствия обозначают результат или последствия действия, описанного в главном предложении. Равенство не наблюдается в главном и придаточном

предложении, а остальные члены предложения их не поясняют. Например: «Дарахтон ончунон аз бозгашти кӯдакон хурсанд буданд, ки шукуфон шуда онхоро зери гулҳо мепӯшонданду шохаҳои худро навозишкорона болаи сарашон алвонҷ медоданд» [45, с. 59]. – «...the trees were so glad to have the children back again that they had covered themselves with blossoms, and were waving their arms gently above the children's heads» [45, p. 58]. В предложении таджикского языка наречие количества и степени «**чунон**» используется в главном предложении, придавая придаточному предложению следствия семантическую окраску количества и степени. Союз «**ки**» в начале придаточного предложения указывает на результат действия главного предложения. В английском эквиваленте используются наречие количества и степени «**so**» и союз «**that**», что аналогично структуре таджикского предложения.

Вторая глава носит название «**Грамматические средства придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках**» и состоит из четырёх разделов и двух подразделов.

Роль союзов в таджикском и английском языках крайне важна для связи главного и придаточного предложений, при этом позиция придаточных предложений в основном зависит от выбора союзов.

В таджикском и английском языкознании исследователи в области синтаксиса высказывают разные мнения об основных средствах грамматической связи сложных бессоюзных предложений, в том числе СПП, но до сих пор эта тема не нашла своего окончательного решения.

Таджикский лингвист Ш. Рустамов исследовал основные способы связи придаточных предложений причины с главным предложением и выделяет соотносительные слова, интонацию и согласование форм наклонений глаголов как ключевые средства, обеспечивающие связь между главным и придаточным предложениями, а также отражающие их отношения.

Таким образом, при соединении главного предложения с придаточным не обязательно использовать союзы или соотносительные слова, выполняющие роль союзов. Однако невозможно сформировать сложное предложение без использования интонации, согласования форм наклонения глаголов и перестановки слов в предложении. Однако

неправильно рассматривать такой способ связи наравне с союзным отношением, поскольку союзы, помимо того, что являются средством связи, являются показателем отношений предложений, а связь предложений более четко отражается через союзы. Поэтому роль и статус союзов чрезвычайно важны для выражения действия и состояния главного предложения с придаточным в СПП.

Первый раздел второй главы называется **«Морфологический состав и синтаксическая функция союзов»**. В данном разделе внимание уделяется союзам как вспомогательным частям речи, которые служат грамматическими средствами для связывания элементов предложения, простых и сложных конструкций, а также для установления смысловых связей между ними.

Что касается дефиниции и синтаксических функций союзов, то различные лингвисты, включая Б. Ниёзмухаммадова, Н. Бозидова и других, высказывают свои ценные наблюдения и мнения по этому вопросу.

Таджикский исследователь Б. Ниёзмухаммадов в своих избранных работах под названием «Таджикское языкознание» специально исследует союзы, считает важной основную функцию союзов в соединении слов и предложений, а выражение различных значений союзов – главной функцией синтаксиса. Он в первую очередь указывает на четыре типа функций союзов: 1) соединение слов; 2) соединение простых предложений в составе ССП; 3) соединение придаточных предложений с главным предложением в СПП; 4) соединение однородных придаточных предложений в составе осложненных СПП. Ученый делит союзы по их значению и функции на две группы - соединительные и подчинительные, а в свою очередь соединительные союзы делятся на последовательные, уступительные и разделительные, а подчинительные союзы бывают 9 типов: союзы причины, цели, места, времени, сходства, образа действия, условия, уступительные и меры и степени [22, с. 76].

Лингвист Н. Бозидов разделяет союзы таджикского литературного языка на две большие группы по их синтаксической функции: 1. Сочинительные союзы. 2. Подчинительные союзы. Он называет 50 союзов времени и 40 союзов причины [2, с. 12]. Хотя количество

союзов причины и не достигает уровня союзов времени, их число больше, чем у других типов придаточных предложений.

Второй раздел называется «**Роль союзов в структуре придаточных предложений причины в сопоставляемых языках**». Союзы играют ключевую роль в синтаксической связи сложноподчинённых предложений в таджикском и английском языках, определяя различные типы взаимоотношений между ними. Они выражают не только подчинённые отношения внутри придаточных предложений, но и различные оттенки их значений. В обоих языках — как в английском, так и в таджикском — существует большое количество подчинительных союзов причины, которые служат основным средством подчинения придаточного предложения главному.

Важно отметить, что частотность и характер использования перечисленных союзов в таджикском и английском языках неоднородны. Наиболее активно функционируют такие союзы, как **зеро ки, зеро, азбаски, чунки, модоме ки**, а также английские **because, since, for, as**. В то же время употребление конструкций **барои ин ки, барои он ки, аз сабаби ин (он) ки, бинобар ин (он) ки, аз он чо ки, чун** встречается значительно реже. Большинство причинных союзов свойственно книжному стилю, тогда как отдельные формы — такие как **чаро ки, аз сабаби ин (он) ки, барои он (ин) ки** — чаще употребляются в разговорной речи.

В английском языке также имеется немало подчинительных союзов, которые считаются основным средством подчинительной связи придаточных предложений причины с главным предложением. Таковыми являются: **as, because, because of, since, for, for fear, for that, for the reason that, on the ground that, so**. С их помощью придаточные предложения подчиняются к главному предложению. Придаточное предложение причины с союзами **чунки, зеро, зеро ки, чаро ки** в большинстве случаев находится после главного предложения: «Ин хабар маро бисер парешон кард, **чунки** ман ба вай зиёда омӯхта шуда будам» [43, с. 55]. – «This news greatly upset me, **since** I had played a large part in his training» [44, p. 75]. В английском предложении союз **since** стоит после главного предложения и подчиняет придаточное предложение причины к главному предложению.

Союз «зеро» тоже больше стоит в начале придаточного предложения после главного предложения: «Лаҳзаҳое буданд, ки аз даҳшат комилан худро мебохтам, **зеро на** аз таҳдидҳои ӯ ва на аз латуқубҳои ӯ ҳимоягаре доштам» [46, с. 8]. - «There were moments when I was bewildered by the terror he inspired, **because** I had no appear whatever against either his menaces or his inflictions. . .» [47, p. 19]. Союз «модом ки» всегда стоит в начале придаточного предложения перед главным предложением: «**Модом ки** нодуруст будани ин ҳаракаташро нафаҳмонда задӣ, албатта меранҷад» [43, с. 55]. – «**Since** he didn't realize he was doing anything wrong, naturally he was offended that you hit him» [44, p. 75].

Третий раздел, озаглавленный «Роль союза «ки» в структуре придаточных предложений следствия в сопоставляемых языках», посвящён анализу способов связывания придаточных предложений причины и следствия с главным предложением через подчинительный союз «ки». Число союзов, применяемых в придаточных предложениях следствия в сопоставляемых языках, значительно меньше, чем в случае с придаточными предложениями причины. Как было отмечено ранее, эти придаточные предложения подчиняются главному предложению только с помощью простого союза «ки» и его английских аналогов — «that», «so that» и «which», который всегда располагается после главного предложения. Например: – «Бо таъсири борони дирӯза дар регзор чунон бисёр замбурӯг рӯидааст, ки ҷувол-ҷувол чидан мумкин аст» [43, с.41]. – «With all the rain we had yesterday, there is enough mushrooms sprung up in the sand to gather by the suckful» [44, p. 40]. – «Ӯ чунон машғул буд, ки ҳатто аз ман «чиҳоро тамошо кардӣ, то кучоҳи рафтӣ» гуфта напурсид» [43, с.53]. – «He was so busy that he never even asked me where I had been and what I had» [44, p. 5].

В некоторых случаях для усиления роли союза и подчеркивания значения следствия в таких придаточных предложениях после союза «ки» стоят сочетания дар натиҷаи ин (он), барои ин (он), которые играют и функцию описания обстоятельства причины: 1. «Ман дар натиҷаи ин сӯхбат доништам, ки дар замони мо ҳам шоир шудан мумкин будааст» [43, с. 122]. - «Thanks to this conversation I was delighted to lean not only that my father was able to compose verse, but also that it was possible to be a poet without being a saint» [44, p. 94]. – 2. «Аммо барои ин зӯр шуд,

ки аз падару модар якбора чудо гардид» [43, с. 198]. - «A more immediate result of the episode was my realization that it was possible to be a poet in our day and age [44, p. 64]. Сказуемое придаточного предложения следствия выражается сказуемым главного предложения и формами изъяснительного наклонения.

Четвертый раздел называется **«Бессоюзные средства связи придаточных предложений причины и следствия с главным предложением в сопоставляемых языках»** и в нем даётся информация о бессоюзных отношениях связи, включая соотносительные слова и интонацию.

Первый подраздел четвёртого раздела называется **«Соотносительные слова (correlative words)»**. В разделе синтаксиса таджикского и английского языков соотносительные слова играют важную роль как средство связи сложноподчинённых предложений. Несмотря на то, что соотносительные слова используются в синтаксической функции членов главного предложения и имеют общее или неполное значение, их конкретное значение определяется придаточными предложениями. Эти придаточные предложения непосредственно связываются с соотносительными словами, которые затем через них уточняют смысл главного предложения.

Придаточные предложения причины, поясняющие соотносительные слова, в главном предложении выступают как обстоятельство причины: «Вай эҳтимол **аз он сабаб** гириста бошад, ки натавонист бо хонум Рид ба сайругашт равад» (46, с. 20). «I dared say she is crying **because** she could not go out with missis in the carriage...» [47, p. 36]. - «Бо ин сабаб ман тақозо менамоям, ки барои нумӯи он дар вучуди тифлон диққати хоса зоҳир гардад» [46, с. 32]. – « I therefore direct that especial care shall be bestowed on its cultivation among them» [47, p. 49]. В первом таджикском предложении соотносительное слово **«аз он сабаб»** используется как обстоятельство причины в составе главного предложения, а союз «ки» (эквивалент русского «что») служит для пояснения сказуемого главного предложения. Иными словами, герой плакал потому, что не мог пойти на прогулку с миссис Рид. В английской версии используется союз «because», который вводит придаточное предложение и объясняет причину действия, совершённого в главном предложении. Во втором таджикском

предложении соотносительное слово «**бо ин сабаб**» («по этой причине») также входит в состав главного предложения и выполняет функцию обстоятельства причины для придаточного. Оно уточняет и поясняет смысл сказуемого главной части. В английском эквиваленте используется слово «**therefore**», которое также действует как соотносительное слово в главном предложении и выполняет роль обстоятельства причины по отношению к последующему действию.

Соотносительные слова (correlative words) имеют большое значение для изучения СПП и определения функции пояснения придаточных предложений. Соотносительные слова имеют особое место и широкую сферу употребления и используются для выражения почти всех типов придаточных предложений. Только придаточные предложения следствия (adverbial clause of result) и уступки (adverbial clause of concession) не имеют соотносительных слов.

Второй подраздел четвёртого раздела называется «**Интонация (intonation)**». Интонация, как ключевое грамматическое средство для формирования придаточных обстоятельственных предложений, включая придаточные предложения причины и следствия, играет важную роль в процессе подчинения этих предложений главному. Многие лингвисты высказывали мнение о бессоюзном способе связи придаточных предложений с главным, осуществляемом через интонацию.

Лингвист Д. Тоджиев в таджикском языкознании впервые предоставляет следующие данные о интонации: «Сложные бессоюзные предложения не составляют отдельного типа сложных предложений. Основное отличие заключается в том, что элементы таких предложений связываются без использования подчинительных союзов». Он подчёркивает значение интонации как важного грамматического средства и рассматривает её в числе ключевых элементов, обеспечивающих связь между главным и придаточным предложениями. Наряду с союзами и другими связующими компонентами, интонация играет значительную роль в структурировании сложноподчинённых предложений [37, с. 22]. Это свидетельствует о том, что именно единство интонационного оформления и смыслового содержания позволяет простым

предложениям объединяться и образовывать сложное синтаксическое целое.

Лингвист Ш. Рустамов также придерживается мнения Д. Таджиева и считает интонацию основным средством связи придаточных предложений. По его мнению, интонация играет важную роль до определенной степени даже в определении отношений предложений. Отличие интонации заключается в повышении и понижении тона, в краткости и долготы, что определяет характер придаточного предложения и степень его подчинения» [27, с.84–85].

Интонация особенно важна в сложных бессоюзных предложениях. Только благодаря интонации можно переделать два предложения в одно СПП или ССП. Следующие предложения английского языка образованы бессоюзным способом: «I had heard no order given: I was puzzled» [47, p. 65–66]. В данном предложении «I had heard no order given» является главным предложением, а «I was puzzled» – придаточным предложением причины, подчиненном к главному предложению при помощи интонации. В этом предложении главное предложение произносится высоким тоном, а придаточное – относительно низким. В таджикской версии предложения, наоборот, использован союз со значением причины **«бинобар ин»**: «Ман ҳеҷ фармоне нашунидам, **бинобар ин** ҳайратзада шудам» [46, с. 45].

Третья глава диссертации носит название **«Семантика придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках»** и включает шесть разделов и четыре подразделов.

Первый раздел называется **«Выражение основных значений придаточных предложений причины в сопоставляемых языках»**. В сопоставляемых языках придаточные предложения причины отражают сложные связи между явлениями и событиями. В этом контексте их элементы выражаются через более сложные логические отношения, такие как причина, цель, мера и степень, образ действия, сравнение, время, следствие, условие и другие.

Первый подраздел первого раздела третьей главы называется **«Придаточное предложение причины как средство выражения необходимости свершения действия главного предложения»**. Когда придаточное предложение поясняет эту функцию, оно, с одной

стороны, поясняет необходимость выполнения действия главного предложения, с другой стороны, подчеркивает его обязательность и иногда выступает как доказательство его обязательности. Это хорошо видно на примере придаточного предложения причины (subordinate clause of cause), поясняющего неизбежность действия главного предложения, ведь большинство сказуемых таких СПП выражено в повелительном наклонении (imperative mood), тогда как глагольные формы придаточного предложения выражаются преимущественно различными видами изъявительного наклонения (indicative mood), которые различны и с точки зрения времени. Например: 1. «Ту акнун хоб бикун, **ки** сахар аз хоб бардам бархезй» [43, с.27]. – «You ought to go to bed now **so that** you will be fresh in the morning» [44, p.26]. В таджикском сложноподчинённом предложении сказуемое главного предложения выражено в **повелительном наклонении (imperative mood)**, а сказуемое придаточного предложения причины — в **изъявительном наклонении (indicative mood)**. Придаточное предложение подчиняется главному при помощи союза «**ки**». При этом формы глаголов в главном и придаточном предложениях относятся к разным временам: действие в главном предложении происходит в настоящем времени, тогда как в придаточном — в будущем.

Второй подраздел первого раздела третьей главы называется **«Придаточное предложение причины как средство выражения условий свершения действия главного предложения с учетом объекта»**. Придаточные предложения причины, которые выступают для пояснения условий свершения действия главного предложения, широко используются в таджикском и английском языках.

Таджикский исследователь Ш. Рустамов классифицирует этот вид причинных придаточных по смыслу и функции следующим образом: 1) Придаточные предложения причины, указывающие на условия свершения действия главного предложения в общем виде. Нет необходимости, чтобы придаточные обстоятельственные члены зависели от сказуемого главного предложения таких сложных предложений. Поясняемое состояние может быть выражено и непосредственно самим сказуемым главного предложения. Например: «**Азбаски** шогирдони тағоиям ҳамагӣ ба домулло баробар фарёд мекашиданд, ман гумон мекардам, **ки** барои ягон чизро фаҳмида

гирифтан ҳеч имконият нест» [43, с. 140]. В переводе предложения на английский язык также условия выполнения действия главного предложения выражено в общем, и вместо союза «азбаски» используется союз «**whereas**»: «**Whereas** with my uncle's students making as much noise as he did, there seemed no chance that anyone would learn anything» [44, p. 159]; 2) Придаточные предложения причины, показывающие условие свершения действия главного предложения конкретным образом. Придаточные обстоятельственные члены обычно зависят от сказуемого главного предложения в сложных конструкциях. Придаточное предложение причины формируется на основе этих обстоятельственных членов. Если исключить такие придаточные предложения из структуры главного, исчезает необходимость в разъяснении смысла главного предложения, и теряется основание для употребления придаточного предложения причины. Например: «Ба фаҳми ман дарсгӯи имоми деҳаи мо аз дарсгӯи ӯ бехтар буд, чунки дар пеши имом талабаҳо **ором** менишастанд ва ӯ ба **охистагӣ** дарс медод [43, с.140]. Если из этого предложения исключить обстоятельства образа действия «**ором**» (**calmly**) и «**охистагӣ**» (**quietly**), не будет необходимости в присутствии придаточного предложения причины. В английском эквиваленте также наблюдается присутствие обстоятельства образа действия в составе главного предложения, выраженного словами «**quietly**» и «**calmly**»: «I thought that even our village imam taught better than he did; for it most of the imam's pupils understood nothing at least they all sat **quietly** and he taught **calmly**» [44, p. 166].

Третий подраздел первого раздела третьей главы называется «**Придаточное предложение причины как средство выражения качества в отношении подлежащего главного предложения**». В данном подразделе приводится информация о группе придаточных предложений причины, которые раскрывают характеристику подлежащего главного предложения, выделяя его особые признаки по сравнению с другими членами предложения. Такие придаточные предложения причины выражаются посредством суффикса степени сравнения: «**Азбаски** Абдулло **калонсолтар** ва ҳам як дараҷа **дағалтар** буд, духтарон вайро намефоронданд ва аз муомилаҳои ӯ мекебиданд» [43, с. 80]. – «**Since** Abdullo was **older** than I, and also **more uncouth**, the

girls did not like him and avoided him» [44, p. 100]. В данных предложениях, как в таджикском, так и в английском языках, структура придаточного предложения причины совпадает и слова **калонтар, дагалтар**, переведенные на английский язык как **older** и **more uncouth**, поясняют качество, связанное с подлежащим главного предложения и выражаются суффиксом степени сравнения **тар** и его английских соответствий **er, more**.

Четвертый подраздел первого раздела третьей главы называется **«Придаточное предложение причины как средство выражения доказательства мысли главного предложения»**. Одним из отличительных черт таких придаточных предложений от других групп заключается в том, что они доказывают мысль, высказанную в главном предложении. Например: «Ман заррае хоҳиши дар байни меҳмонон будан надоштам, **чунки** ин меҳмонон ба ман кам таваҷҷуҳ мефармуданд...» [46, с. 26]. - «I had not the least to go into company, **for** in company I was very rarely noticed...» [47, p. 42]. В английском предложении также структура придаточного предложения причины соответствует таджикскому предложению, а придаточное предложение служит доказательством мысли главного предложения и использовано с союзом **«for»**, что является эквивалентом таджикского союза **«чунки»**, и подчиняется главному предложению.

Второй раздел третьей главы называется **«Выражение основного значения придаточных предложений следствия»**. Придаточные предложения следствия в составе главного предложения в большинстве случаев стоят вместе с наречиями меры и степени **«чунон»** и **«ончунон»** и их английских эквивалентов **«so»**, **«so that»** и выражают значение меры и степени: 1. «Сардбоди зимистонӣ абрҳои тираро ронда овард ва **чунон** борони шадиде фуру рехт, ки доир ба ягон кӯшиши бори дигар берун рафтани ҳолати сухан ҳам намонда буд» [46, с. 5]. - «The cold winter wind had brought with it clouds, **so** somber, and a rain **so** penetrating **that** further out door exercise was new out of the question» [47, p. 15].

Третий раздел третьей главы называется **«Многозначность придаточных предложений причины в сопоставляемых языках»**. Проблема многозначности придаточных предложений является одной из важнейших тем синтаксиса сложноподчинённых предложений в

исследуемых языках. Несмотря на то, что специалистами в данной области было проведено немало исследований по данному вопросу, он до сих пор не решен в полной мере в переводческом аспекте. Таким образом, типы придаточных предложений в таджикском языке, в отличие от английского, могут обладать схожими смысловыми оттенками, однако отнести их к конкретному типу придаточного предложения, основываясь лишь на значении, невозможно.

Придаточные предложения причины в контексте выражения смысловых отношений причины и определения причины свершения действия, условия и возможности его осуществления, также дополнительно могут выражать различные оттенки значения. При этом внутри них можно наблюдать появление дополнительных смысловых оттенков следствия, времени, условия и цели.

а) **Дополнительный смысловой оттенок следствия.** В данном случае сказуемое в придаточном предложении выражено в **изъявительном наклонении прошедшего времени**: «Гап задан ўро рӯҳбаланд мекард, зеро тахтапушташ шабона карахт шуда буд ва воқеан ўро азият медод» [48, с. 69]. В этом предложении часть «Гап задан ўро рӯҳбаланд мекард» является **придаточным предложением причины**, а часть «тахтапушташ шабона карахт шуда буд ва воқеан ўро азият медод» — **главным предложением**, которое выражает смысловой оттенок следствия. То есть сказуемое придаточного предложения причины употреблено в форме изъявительного наклонения прошедшего времени. В английском эквиваленте используется аналогичный союз «**because**» в качестве эквивалента таджикского «**зеро**», а сказуемое как главного, так и придаточного предложения также находится в **изъявительном наклонении прошедшего времени**: «It inspired him to talk because his back had hardened in the night and it really hurt now» [48, p. 69].

б) **Дополнительный смысловой оттенок времени.** В этом случае сказуемое придаточного предложения преимущественно выражается прошедшими формами времени глагола изъявительного наклонения: «Ман чоғаи худро ғун медоштам, **зеро** Бесси чиддан амр дода буд, ки **то бозгашташ** ин корро сомон диҳам» [46, с. 28]. В данном предложении словосочетание со значением времени «**то бозгашташ**» использовано в сказуемом придаточного предложения и придаточное

предложение причины выражает смысловой оттенок времени. В английской версии предложения после главного предложения не использован союз и придаточное предложение причины подчинено главному предложению при помощи интонации. В английском предложении вместо выражения «**то бозгашташ**» использован предлог «**before**»: «I was making my bed; having received strict orders from Bessie to get it arranged **before** she returned» [47, p. 44].

в) **Дополнительный смысловой оттенок условия.** В такого рода придаточных предложениях причины сказуемое придаточного предложения преимущественно выражается в форме прошедшего времени глагола сослагательного наклонения: «**Модом ки** дар пеши як одами калон ваъда додем, инро Бухоро бурдан даркор аст» [43, с. 170]. – «**Since** we have made promise to a great men-meaning Sharifjon-Makhdum-we must send him to Bukhara» [44, p. 192].

г) **Дополнительный смысловой оттенок цели.** В таких придаточных предложениях причины сказуемое придаточного предложения больше указывается при помощи глагольных форм изъявительного наклонения. Сказуемое таких главных предложений отражается в прошедшем времени, а сказуемое придаточного предложения – в форме настоящего-будущего времени: «Ман рӯзи дигар пеш аз баромадани офтоб ба пеши он гулбутта рафтам, **ки** барои Хабиба гул чинам» [43, с. 83]. – «Next morning before sunrise, I crept out **to** pluck a rose for Habiba from one of them» [44, p. 102].

Четвертый раздел третьей главы называется «**Многозначность придаточных предложений следствия в сопоставляемых языках**». И придаточные предложения следствия в сопоставляемых языках, в свою очередь, могут выражать различные смысловые оттенки причины, образа действия и меры и степени.

а) **Дополнительный смысловой оттенок причины.** В такого рода придаточных предложениях следствия сказуемое придаточного предложения в сопоставляемых языках выражается в форме прошедшего времени изъявительного наклонения: «Аммо ман бо ғуруре, ки аз таърифи падарам дар дилам пайдо шуда буд, ба тарафи суфа - ба пеши нақораи худ давидам, **чунки** хамин нақора сабаби ифтихори ман шуда буд» [43, с. 1]. В английской версии данного предложения вместо союза «**чунки**» в английском языке употребляется

«**that**» и сказуемое этого придаточного предложения тоже выражено в прошедшем времени изъявительного наклонения: «My father's praise of drumming made me **so** proud **that** I ran right back to the sufa to pick up where I had left off» [44, p. 40].

б) Дополнительный смысловой оттенок цели. В таких придаточных предложениях следствия сказуемое главного предложения выражается в форме прошедшего времени изъявительного наклонения, в то время как сказуемое придаточного предложения употребляется в форме прошедшего перфектного времени: «Дар охири қатори оташдонҳо як деғро ба рӯи оташдон ба тарзи оддӣ монда буданд, **ки** дар вай рағған доғ мекарданд» [43, с. 25]. - «At the end of new cooking-fires was a level pot in which oil was boiling» [44, с. 48]. В таджикском предложении союз придаточного предложения следствия **ки** стоит после главного предложения в начале придаточного предложения и выражает дополнительный смысловой оттенок цели. В английской версии предложения используется союз **which** и выражает дополнительный смысловой оттенок цели.

в) Дополнительный смысловой оттенок образа действия. В подобных типах придаточных предложений следствия сказуемые придаточного и главного предложений выступает в форме прошедшего времени изъявительного наклонения: «Мо **давон-давон** ба тарафи хона равон шудем, **ки** рӯз хеле бевақт шуда буд» [43, с. 27]. – «We set off homeward at a run, **for** it was already very late» [44, с. 50]. В таджикском предложении в составе главного предложения употреблено наречие образа действия **давон-давон** и придает придаточному предложению следствия смысловой оттенок образа действия. В обоих сравниваемых языках сказуемые главного и придаточного предложений выражены в форме прошедшего времени изъявительного наклонения.

г) Дополнительный смысловой оттенок меры и степени. «Ин хабар ба дараҷае модарашро андӯхгин сохт, ки ӯ ба сакта гирифтور гашт» [46, с. 219]. – «The news so snocked his mother that it brought on an apopleptic attack» [47, p. 23]. В таджикском предложении наречие меры и степени «ба дараҷае» употребляется в составе предложения и придает придаточному предложению следствия оттенок значения меры и степени. В английской версии предложения используется наречие меры и степени «so». Сказуемое главного предложения и придаточного

предложения в обоих предложениях на сравниваемых языках выражено в форме прошедшего времени изъявительного наклонения.

Пятый раздел третьей главы называется «**Отличие придаточных предложений причины от других видов придаточных обстоятельственных предложений в сравниваемых языках**».

Одной из отличительных черт придаточные предложения в сопоставляемых языках является то, что его сказуемое, как правило, выражается различными формами и временами изъявительного наклонения. Кроме того, этот тип использует больше грамматических средств, таких как союзы, коррелятивные слова, интонация (тон), согласование форм глагола-предиката, по сравнению с другими типами придаточных обстоятельственных предложений. Эти грамматические средства способствуют частому использованию данного типа придаточных предложений в сопоставляемых языках. Число подчинительных союзов придаточных предложений причины в составе придаточных обстоятельственных предложений стоит на втором месте после придаточных предложений времени: 1. «Ман вайро харчй зудтар мефиристо нам чаноби Брокклхерст, **зеро** шуморо дилпур мекунам, ман ташнаи озодӣ аз масъулияте ҳастам, ки оқибат бароям беҳад гарон шуд» [(46, с. 33]. – «I will send her, then as soon as possible, Mr. Brocklehurst, **for**, I assure you, I feel anxious to be relieved of a responsibility that was becoming too irksome» [47, p. 50]. – 2. «Ман бо мушоҳидаи чунин манзара маҷбур шудам, ки дӯхтудӯзамро тарафе биниҳам **зеро**, дасто нам аз шиддати қаҳру ғазаби очизонаи сӯзон меларзиданд...» (46, с. 52). - «While I paused from my sewing, **because** my fingers quivered at this spectacle with a sentiment of unavailing and impotent anger» [47, p. 74-75]. В первом предложении сказуемое главного предложения выступает в форме будущего времени изъявительного наклонения, а сказуемое придаточного предложения – в форме настоящего-будущего времени изъявительного наклонения. Придаточное предложение подчинено главному предложению при помощи союза «**зеро**». В английской версии предложения также сказуемое главного предложения выражено в форме будущего времени изъявительного наклонения, а сказуемое придаточного предложения – в форме настоящего-будущего времени изъявительного наклонения. Придаточное предложение подчиняется

главному посредством союза «**that**». Во втором примере в обоих языках сказуемое главного предложения выступает в форме прошедшего времени изъявительного наклонения, а придаточное предложение подчинено главному предложению при помощи союза «**зеро**» и его английского соответствия «**because**».

Шестой раздел третьей главы назван «**Отличие придаточных предложений следствия от других видов придаточных обстоятельственных предложений в сопоставляемых языках**», в котором даётся информация об отличительных особенностях придаточного предложения следствия от других видов придаточных обстоятельственных предложений. Этот тип придаточных предложений тесно связан с содержанием главного предложения, в нем четко отображается связь причины и следствия. Обычно главное предложение выражает причину, а придаточное — следствие. «Боғ бо панчараи чунон баланде чунон инхисор шуда буд, **ки** аз болои он фаросӯ нигаристан ҳеч имкон нашошт...» [46, с. 46]. – «The garden was a wide enclosure, surrounded with walls so high as to exclude every glimpse of prospect» [47, p. 67].

Характерной чертой придаточных предложений следствия, отличающей их от других видов придаточных, является отсутствие эквивалентов в составе простого предложения и независимость от конкретных элементов главного предложения, при этом их связь с главным ограничена. Кроме того, для связи с придаточными следствия в главном предложении не применяются коррелятивные слова. Взаимосвязь таких придаточных с главным обеспечивается посредством простого союза «**ки**» и интонации, при этом они всегда располагаются после главного предложения. Сказуемые в главном и придаточном предложениях следствия, как правило, согласованы по времени и отражают последовательное действие и его результат. Также в составе главного предложения, связанного с придаточными следствия, отсутствуют соотносительные слова.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключительной части диссертации подведены итоги исследования, состоящие из следующих пунктов:

1. Известно, что система приемов и способов образования и формирования грамматического строя сложных предложений зафиксирована на протяжении многих столетий, особенно в Средневековой и современной лингвистической мысли, а их образцы отражены в источниках научных трудов Абуали Ибн Сины, Насира Хисрава, Ходжи Хасана Нисари, Насируддина Туси, Шамса Кайса Рази, Махмуда Омули, Б. Ниёзмухаммадов, Н. Маъсумӣ, Д. Тоchieв, Ҳ. Хусейнов, М. Қосимова, Ш. Рустамов, Д. Хочаев, Ф. Зикриёев, Н. Раҳмонова других.

2. Анализ и исследование придаточных предложений причины и следствия показали, что при таком методе исследования выявляются некоторые грамматические и исторические особенности сопоставляемых языков, являющихся языками индоевропейской семьи, различия и сходства предложений данного типа.

3. В ходе исследования было установлено, что придаточные предложения причины в сопоставляемых языках могут использоваться не только для пояснения главного предложения и придаточного предложения, но и для объяснения других придаточных предложений. Кроме того, такие придаточные предложения могут пояснять не только одно простое предложение, но и несколько простых предложений [1-А].

4. Одна из особенностей придаточных предложений причины выражается в том, что их подчинение происходит посредством подчинительных союзов. Поэтому можно сказать, что союзы являются не только средством связи, но и показателем отношений между предложениями. Однако не все виды придаточных предложений целесообразно определять по месту союза, следует учитывать и содержание предложения и формы наклонений глагола, так как не все союзы относятся к придаточным предложениям причины [2-А].

5. Одной из уникальных особенностей придаточных предложений причины является то, что этот тип предложений, в свою очередь, выражает различные основные значения и объяснительные функции, тем самым выражая сложнейшие связи между событиями и явлениями [3-А].

6. Анализ показал, что структурно-семантические сходства и различия придаточных предложений причины и следствия на примере

текстов художественных произведений на таджикском и английском языках были детально определены на основе имеющихся материалов.

7. В ходе анализа и исследования было выявлено, что грамматические средства, служащие для связи придаточных предложений следствия в таджикском и английском языках, в некоторой мере отличаются от используемых в других типах придаточных предложений. Придаточные предложения следствия подчиняются главному предложению исключительно с помощью универсального союза «**ки**», который в английском языке соответствует союзам «**that**» и «**which**». В этом отношении придаточные предложения следствия не используются с соотносительными словами, однако в предложениях этого типа может широко использоваться интонация [8-А; 4-А].

8. Анализ показал, что в структуре СПП имеются также и некоторые спорные вопросы. Например, вопрос о том, к какому типу придаточных относятся придаточные предложения, имеющие в составе главного предложения указательные местоимения «**чунон**» и «**ончунон**», английскими эквивалентами которых считаются союзы «**so**», «**so that**», до сих пор является предметом споров и разнообразия мнений среди исследователей в данной области. Одна группа исследователей считает, что этот тип придаточного предложения относится к придаточным предложениям меры и степени. Другая группа связывает его с придаточными предложениями образа действия, а некоторые исследователи отождествляют этот тип с придаточными предложениями следствия, что требует более детального и отдельного анализа.

9. В отдельных разделах диссертации даются конкретные сведения об анализе морфологического состава подчинительных союзов, их грамматических средств и бессоюзных средств придаточных предложений причины и следствия, отличительных структурно-семантических особенностей этого типа предложений в таджикском и английском языках.

10. При исследовании семантических особенностей придаточных предложений причины и следствия, а также их смысловых оттенков и различий с другими типами придаточных предложений, особенно

обстоятельными предложениями времени, в сопоставляемых языках были выявлены и четко определены их сходства и отличия.

11. В результате анализа исследованных предложений сопоставляемых языков установлено, что подчинительные союзы в составе СПП связывают придаточные предложения с главным предложением и тем самым определяют их подчинительные отношения и их смысловые оттенки [2-А].

12. Универсальный союз «**ки**» широко применяется в сопоставляемых языках и часто используется для связи не только придаточных предложений следствия, но и придаточных предложений причины с главным предложением [8-А].

13. Придаточные предложения причины и следствия в английском языке отличаются от других типов тем, что они служат для разъяснения обстоятельств причины и следствия, таким образом поясняя главное предложение через обстоятельства, которые выражают эти отношения.

14. В ходе анализа установлено, что в таджикском и английском языках способ употребления союзов и соотносительных слов различен, и от этого зависит степень подчинения придаточного предложения. Если в состав главного предложения включены соотносительные слова или придаточное предложение находится между членами главного предложения, то подчиненность придаточного предложения усиливается [5-А].

15. Анализ придаточных предложений причины и следствия показывает, что в таджикском и английском языках связь между предложениями может устанавливать как с помощью союзов, так и без их использования. В этом случае очень важна позиция интонации в образовании придаточной предложений причины и следствия. Такие связи в обоих языках, в первую очередь, зависят от семантики речи [4-А].

Сопоставительно-типологический анализ сложноподчинённых предложений с придаточными причины и следствия в таджикском и английском языках проводится в три этапа:

1. На первом этапе изучаются теоретические основы анализа придаточных предложений причины и следствия в обоих языках, даётся общее описание этих конструкций в сопоставляемых языках и определяется их роль в системе сложных предложений. Также

исследованы структурно-семантические особенности придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках.

2. На втором этапе был проведён анализ морфологического состава подчинительных союзов, грамматических и бессоюзных средств связи придаточных предложений причины и следствия в каждом языке, а также выявлены структурно-семантические различия между этими предложениями в таджикском и английском языках.

3. На третьем этапе исследования рассмотрены семантические особенности придаточных предложений причины и следствия, дополнительные смысловые оттенки этих типов предложений, а также выявлены их отличия от других типов придаточных предложений в обоих языках. В результате анализа были установлены сходства и различия в использовании придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках.

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования

1. В свете проведенного исследования, рекомендуется, чтобы ученые-лингвисты более детально разработали и исследовали ключевые научные вопросы, касающиеся придаточных предложений причины и следствия в таджикском языке, особенно в контексте сопоставления с английским языком.
2. На основе существующих грамматических средств связи в структурах придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках, следует более четко определить смысловые оттенки, которые отражаются в содержании этих придаточных предложений.
3. Данная диссертация может послужить основой для дальнейших исследований структурно-семантических аспектов придаточных обстоятельственных предложений, а также других типов придаточных предложений, с целью углубленного анализа и сравнения в контексте различных языков.
4. Материалы диссертации могут быть включены в учебники, соответствующие учебным программам для студентов филологических факультетов, изучающих таджикский и английский языки, с целью ознакомления студентов с

языковыми особенностями придаточных предложений
причины и следствия в сопоставляемых языках

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

I. Научная литература

1. Абуалӣ Сино. Осори мунтахаб. Ҷ. 1/Абуалӣ Сино. – Душанбе: Ирфон, 1980. -346 с., с.37
2. Бозидов, Н. Пайвандакҳо дар забони ҳозираи адабии тоҷик / Н.Бозидов. – Душанбе: Маориф,1985. - 102 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – 224 с.
4. Гепнер, Ю.Р. Сложноподчиненное предложение и принципы изучения: учеб. пособие / Ю.Р. Гепнер. Харьков, Издво Харьков, гос. пед. инта, 1963. - 91 с.
5. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 2017. – 340 с., с.312
6. Жигадло, В. Н., Иванова, И. П. Современный английский язык / В. Н. Жигадло И. П. Иванова. – М., 1956. – 350 с., с.310.
7. Зикрияев, Ф. Ҷумлаҳои пайрави тарзи амале, ки калимаҳои ҳамнисбатро эзоҳ медиҳанд / Ф. Зикрияев // Мақолаҳо ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик. - Душанбе, 1968. – С. 317-321.
8. Ильиш, Б.А. Строй современного английского языка / Б.А. Ильиш. Л.: Просвещение, 1971. – 366 с.
9. Иофик, Л.Л. Сложное предложение в новоанглийском языке / Л.Л.Иофик. – Л.: издво «Ленинград», 1968. – 214 с.
10. Камолиддинов, Б. Ибора ё ҷумлаи пайрав? / Б. Камолиддинов /Маориф ва маданият. – Душанбе, 1980. С. – 11-14.

11. Каримов, Ҳ., Маъсумӣ Н., Тоҷиев Д., Ниёзмухаммадов Б., Эшонҷонов А. Забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис) / Ҳ. Каримов., Н. Маъсумӣ., Д. Тоҷиев., Б. Ниёзмухаммадов., А. Эшонҷонов. – Душанбе: Ирфон, 1970. - 270 с.87.
12. Каушанская, В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О. Н., Прокофьева Е.В., Райенс З.М., Сквирская С.Е., Цырлина. Грамматика английского языка /Ф.Я. В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова, Е.В. Прокофьева, З.М. Райенс, С.Е. Сквирская, Ф.Я. Цырлина. – М.: АЙРИС пресс, 2018. - 381 с.
13. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка упражнениями и ключами / К. Н., Качалова, Е. Е. Израилевич. –М.: Юнвес Лист, 1998. – 718 с.
14. Кобрина, Н. А, Корнева, Е. А, Оссовская, М.И. Грамматика английского языка. Синтаксис / Н.А. Кобрина, Е.А. Корнеева, М.И. Оссовская [и др.]. – М., 1986. - 237 с
15. Қаландаров, К. Ташаккул ва тақомули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик (асрҳои XX - IX) / К. Қаландаров. – Душанбе, 2004. – 464с
16. Қосимова, М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи насли асли XI. – Душанбе, 1976. – 216 с.
17. Масъумӣ, Н. Нишондодҳои методӣ ва супоришҳо аз забони модарӣ. Қисми II. Синтаксис. Барои синфҳои III-IV-V омӯзишгоҳҳои педагогии ғойибона / Н. Масъумӣ. – Сталинобод, 1949. – 317с.; 106. Масъумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Масъумӣ. - Сталинобод, 1959. – 296 с.
18. Мирзоев, А., Ниёзӣ Ш., Ғафуров, М. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Барои мактабҳои ҳафтсола ва миёна / А. Мирзоев., Ш. Ниёзӣ., М. Ғафуров. – Сталинобод, 1946. - 96 с.
19. Мирзоева, М. Синонимия обстоятельственных отношений в современном таджикском языке / М. Мирзоева. – Душанбе, 2017. – 316 с.
20. Ниёзмухаммадов, Б. О двух типах сложноподчинённых предложений с несколькими придаточными предложениями // Изд. АН.

Тадж. ССР, Отд. Общ. Наук. – вып.1 / Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод, 1952. – С -14-18.

21. Ниёзмухаммадов, Б. Чумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Б. Ниёзмухаммадов. - Сталинобод, 1960. - 110 с.; Ниёзмухаммадов, Б. Забони тоҷикӣ. Қисми 2. Синтаксис барои синфҳои 7 -8 / Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Ниёзӣ, А. Каримов. – Душанбе, 1962. - 120 с.

22. Ниёзмухаммадов, Б. Н. Забоншиносии тоҷик. Асарҳои мунтахаб / Б.Н. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1970. – 387 с.

23. Погожих, Г. Н. Английская Грамматика /Г. Н. Погожих, - М., 2009. – 144с

24. Пospelов, Н.С. О грамматической природе сложного предложения / Н.С. Пospelов // Вопросы синтаксиса современного русского языка: Сб. статей. –М.: Учпедгиз, 1950. – С. 321—327.

25. Пospelов, Н.С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы / Н.С. Пospelов // ВЯ. – 1959. №2. - С. 19-27.

26. Рустамов, Ш. Хусусиятҳои асосии чумлаҳои пайрави сабаб /Ш. Рустамов // Мактаби советӣ. –1964а. - №1. – С. 46 - 52;

27. Рустамов, Ш. Чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1964б. –123 с.;

28. Рустамов, Ш. Чумлаи мураккаб бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов // Мактаби советӣ, 1968. – №2. – С. 84 - 90;

29. Рустамов, Ш. Чумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб / Ш. Рустамов // Мактаби советӣ, 1979. - № 11, с. 16 -19.

30. Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Наука, 1957. – 263с

31. Тоҷиев Д. Чумлаи пайрави тарзи амал /Д. Тоҷиев // Мактаби советӣ, 1966. –№ 6. – С.17 - 23.; 156.

32. Тоҷиев, Д. Т. Воситаҳои алоқаи чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д. Т. Тоҷиев. – Душанбе: Ирфон, 1971. - 354 с.

33. Тоҷиев, Д. Чумлаи пайрави микдору дараҷа / Д. Тоҷиев // Мактаби советӣ, 1964. – № 7. – С.17 - 23; 182;

34. Тоҷиев, Д. Чумлаи пайрави монандӣ /Д. Тоҷиев // Мактаби советӣ. 1966. –№ 8. – С.7 -13;

35. Тоҷиев, Д. Чумлаи пайрави натиҷа / Д. Тоҷиев // Мактаби советӣ, 1964. – № 12. – С.22 -26;
36. Тоҷиев, Д. Чумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак. / Д. Тоҷиев // Мактаби Советӣ, 1971. - №10. С. 22 - 25.
37. Тоҷиев, Д. Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д. Тоҷиев. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 234 с.;
38. Усмонов, К. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ /К. Усмонов. – Хучанд, 2017. - 372 с.
39. Хаймович, Б.С., Роговская Б.И. Теоретическая грамматика английского языка / Б.С.Хаймович, Б.И. Роговская. – М., 1967. –298с.
40. Хоҷаев, Д. Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави муайянкунанда / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2021. – 141с.
41. Хусейнов, Х. Чумлаҳои мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Х. Хусейнов. – Сталинабад, 1960. – 178 с.
42. Хусейнов, Х. Чумлаҳои мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Х. Хусейнов. – Сталинабад, 1960. – 178 с.

II. Художественная литература

43. Айнӣ, С. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 464 с.
44. Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood reminiscences of Sadriddin Aini. Translated from the Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. – Costa Mesa, California: Masda Publishers, 1998. – 277 p.
45. И. Исмаилов, М. Курбон, Н. Тӯйгунов Н. Дувоздаҳ ҳикоя / Исмаилов И. Курбон М, Тӯйгунов Н. (Бо матни англисӣ ва тарҷумаи тоҷикӣ) Дувоздаҳ ҳикоя Аз силсилаи «Бехтарин ҳикояҳои хурди америкӣ» / Исмаилов И, Курбон М, Тӯйгунов / О. Henry, Kate Chopin, Oscar Wilde, Twelve stories, From the Best American Short Stories / Душанбе, 2021. - 140с.
46. Ш. Бронте, Чен Эйр / Душанбе: ТҚБ Истиқбол, 2010. - 410с.
47. Charlotte Bronte, Jane Eyre / М., 1952. - 568 p.
48. Эрнест Хемингвей, Пирамард ва баҳр / Ernest Hemingway The old man and the sea / Душанбе: Нашриёти «Бухоро», 2013. – 167с.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

I. Статьи, опубликованные в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1- М]. Орзуева П. Ч. Истифодаи чумлаҳои мураккаби тобӣ бо пайрави сабаб ва замон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Текст] / П. Ч. Орзуева // Вестник педагогического университета. – Душанбе, 2022. – №1 (96). – С. 96-101. ISSN 2219-5408

[2-М]. Орзуева. П. Ч. Воситаҳои асосии алоқаи тобеи чумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа бо сарҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Текст] / П.Ч. Орзуева // Вестник педагогического университета. – Душанбе, 2022. – №4 (99). – С. 65 - 70. ISSN 2219-5408

[3-М]. Орзуева. П. Ч. Ифодаи маъноҳои асосӣ ва вазифаҳои эзоҳии чумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Текст] / П. Ч. Орзуева // Вестник национального университета. – Душанбе, 2023. – № 6. – С. 58-64. ISSN 2413-516X

[4-М]. Каримзода. Ш. Б., Орзуева. П. Ч, Мавқеъ ва истифодаи интонатсия дар чумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Текст] / Ш. Б.Каримзода., П. Ч. Орзуева, // Вестник педагогического университета. – Душанбе, 2023. – №6. – С. 7-14. ISSN 2219-5408

[5-М]. Орзуева П. Ч. Нақши калимаҳои ҳамнисбат дар ташаккули чумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Текст] / П. Ч. Орзуева // Вестник педагогического университета. – Душанбе, 2024. – №3. – С. 59-64. ISSN 2219-5408

II. Статьи и тезисы, опубликованные в журналах и сборниках материалов конференций:

[6-М]. Орзуева. П. Ч. Истифодаи пайвандакҳои тобеъкунандаи чунки, зеро ки, азбаски (since, for, - because, as) дар чумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П. Орзуева // Актуальные вопросы языкознания, перевода и методики преподавания иностранных языков в высших учебных заведениях (Материалы международной научно–практической конференции). – Душанбе, 2023. – С. 141-144.

[7-М]. Orzueva P. J. The using of subordinating conjunctions in adverbial clauses of cause in Tajik and English languages / P. J. Orzueva // Collection of Articles of Scientific and Practical International Conference

entitled «Language is an important carrier of historical memory». – Dushanbe, 2024. – P.76 -81.

[8-М]. Орзуева, П. Ҷ. Воситаҳои гуногуни истифодаи пайвандаки ки дар ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П. Орзуева // Компонентные отношения в развитии и качестве иноязычного образования (Материалы международной научно – практической конференции). – Душанбе, 2024. - С. 96 -99.

[9-М]. Орзуода П. Ҷ. Мавқеи истеъмолии пайвандаки «азбаски» (since) дар ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забони тоҷикӣ ва мувофиқати он дар забони англисӣ / П. Орзуева // Материал республиканской научно-практической конференции по теме «Актуальные вопросы изучения иностранных языков (русский, английский и китайский) в современных» (Посвященный 80-летию Кулябский государственный Университет имени Абуабдуллы Рудаки). – Кӯляб, 2024. – С.157-159.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Орзузода Парвина Ҷамолидин дар мавзуи «Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.20. – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

Калидвожаҳо: ҷумла, ҷумлаи сода, ҷумлаи мураккаб, ҷумлаи мураккаби пайваст, ҷумлаи мураккаби тобеъ, ҷумлаи пайрави ҳол, ҷумлаи пайрави сабаб, ҷумлаи пайрави натиҷа, ҷумлаи пайрави тарзи амал, ҷумлаи пайрави замон, ҷумлаи пайрави макон, ҷумлаи пайрави шарт, ҷумлаи пайрави ҳилоф, ҷумлаи пайрави монандӣ, воситаҳои алоқа, калимаҳои ҳамнисбат, интонатсия, мутобикати шаклҳои феълиро хабарӣ.

Таҳқиқи муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа ба ҳалли масъалаҳои мухталифи наҳви забонҳои муқоисашаванда мусоидат менамояд. Пажӯҳиши таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо мақсади дарёфти хусусиятҳои типологии навьҳои зикргардидаи ҷумлаҳои пайрав бори аввал мавриди таҳлилу баррасии амиқи илмӣ қарор мегирад.

Дар доираи таҳқиқи муқоисавии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як қатор вазифаву ҳадафҳо ба пеш гузошта шудаанд. Аз ҷумла, муайян намудани омӯзиши муҳимтарин тағйиротҳо дар низомии таҳқиқи ҷумла, таснифи ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, муайян намудани вижагиҳои маъноиву сохтори ҷумлаҳои пайрави фавқулзикри забонҳои таҳқиқшаванда; муайян намудани нақши воситаҳои грамматикӣ дар ташаккули ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷаи забонҳои муқоисашаванда; муайян намудани тафовут ва умумияти ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва дарёфти роҳҳои ифодаи маъноии намудҳои фавқулзикри ҷумлаҳои пайрави забонҳои таҳқиқшаванда мебошанд.

Диссертатсия дар заминаи маводҳои забонӣ, пеш аз ҳама, таҳлили сохторӣ-семантикии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа анҷом дода шуда, воситаҳои алоқаи ҷумлаи пайрави сабаб ва натиҷа, амсоли пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, мутобикати шаклҳои феълиро хабарӣ муқаррар карда шудаанд.

Таҳлили луғавии маъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб ва натиҷа, пеш аз ҳама, бо мақсади дарёфти умумиятҳои забонҳо, сермаъноиву муродифоти байнизабонӣ ба роҳ монда шудаанд.

Аҳамияти пажӯҳиши мавзуи мазкур, қабл аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳо ва нуктаҳои асосии он метавонанд дар таҳқиқи минбаъдаи низомии наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода гарданд.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Орзуода Парвина Джамолидин на тему «Сопоставительный анализ придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20. – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание.

Ключевые слова: предложение, простое предложение, сложное предложение, сложносочинённое предложение, сложноподчинённое предложение, обстоятельственное придаточное предложение, придаточное предложение причины, придаточное предложение следствия, придаточное предложение образа действия, придаточное предложение времени, придаточное предложение места, придаточное предложение условия, придаточное предложение уступки, придаточное предложение сравнения, соотносительные слова, средства связи, согласование форм глагола и сказуемого.

Сравнительное исследование обстоятельственных придаточных предложений причины и следствия способствует решению различных проблем, связанных с системой синтаксиса сравниваемых языков. Исследование сравнительного анализа обстоятельственных придаточных предложений причины и следствия в таджикском и английском языках с целью определения типологических свойств обстоятельственных придаточных предложений причины и следствия впервые подвергается тщательному научному анализу и рассмотрению.

В рамках сравнительного исследования обстоятельственные придаточные предложения причины и следствия таджикского и английского языков был поставлен ряд задач и целей. В частности, определение наиболее важных изменений в системе исследования предложений, классификация обстоятельственных придаточных предложений причины и следствия таджикского и английского языков, определение семантических и структурных особенностей обстоятельственных придаточных предложений исследуемых языков; определение роли грамматических средств в образовании обстоятельственных придаточных предложений причины и следствия сравниваемых языков; выявление различий и общности обстоятельственных придаточных предложений, а также установление способов семантического выражения обстоятельственных придаточных предложений причины и следствия исследуемых языков.

В диссертации на основе языковых материалов, прежде всего, был проведен структурно-семантический анализ обстоятельственных придаточных предложений причины и следствия, а также установлены такие средства связи, как союзы, коррелятивные слова, согласование форм глагола и сказуемого.

Лексическо-семантический анализ обстоятельственных придаточных предложений причины и следствия, прежде всего, заключается в выявлении общностей языков, полисемии и межъязыковых синонимов.

Значимость исследования данной темы проявляется, прежде всего, в том, что его результаты и основное содержание могут быть использованы в дальнейшем исследовании системы синтаксиса таджикского и английского языков.

ABSTRACT

for dissertation of Orzuzoda Parvina Jamolidin titled «Comparative analysis of adverbial clauses of cause and result in Tajiki and English» for obtaining the degree of Candidate of Philological Sciences on specialty 10.02.20 – Comparative-historical, typological and comparative linguistics.

Key words: sentence, simple sentence, complex sentence, compound sentence, complex sentence, relative subordinate clause, cause, subordinate clause of result, subordinate clause of the mode of action, subordinate clause of time, subordinate clause of place, subordinate clause of condition, subordinate clause of concession, subordinate clause of consequence, subordinate clause of comparison, correlative words, means of communication, correspondence of verb and predicate forms.

Comparative study of adverbial subordinate clauses of cause and result contributes to solving various problems related to the syntax system of compared languages. The study of comparative analysis of adverbial subordinate clauses of cause and result in Tajiki and English to determine the typological properties of adverbial subordinate clauses is subjected to thorough scientific analysis and consideration for the first time.

As part of a comparative study of the adverbial subordinate clauses of cause and result of the Tajiki and English languages, a number of tasks and goals were set. In particular, the definition of the most important changes in the system of sentence research, the classification of adverbial subordinate clauses of cause and result in the Tajik and English languages, the definition of semantic and structural features of adverbial subordinate clauses of cause and result of the studied languages; the definition of the role of grammatical means in the formation of circumstantial subordinate clauses of cause and result of the compared languages; the identification of differences and commonality of adverbial subordinate clauses of cause and result, as well as the establishment of methods of semantic expression of circumstantial subordinate clauses sentences of cause and result of the studied sentence languages.

In the dissertation, on the basis of linguistic materials, first of all, a structural and semantic analysis of adverbial subordinate clauses was carried out, and such means of communication as conjunctions, correlative words, correspondence of verb and predicate forms were established.

Lexical and semantic analysis of adverbial subordinate clauses of cause and result is primarily based on the purpose of identifying commonalities of languages, polysemy and interdisciplinary synonyms.

The relevance of the study of this topic is manifested, first of all, in the fact that its results and main points can be used in further research of the syntax system of the Tajiki and English languages.